

**Aanzet tot een vormelijke en
inhoudelijke analyse van
de tweede editie van het**

REGLEMENT

BY SYNE

MAJESTEYT

**Ghemaect, ende ghedecreteert inden Secreten Raede
den 30. Julij 1672. raeckende het Gouvernement vande onbesloten Ste-
den, ende platten Lande vande Provincie van Vlaenderen, onder vyf
Rubricquen.**

door

Patrick Vanhoucke

**Graduaat Bibliotheekwezen en
Documentaire Informatiekunde
Pestalozzistraat 7
B-2020 Antwerpen**

Academiejaar: 1997-1998

**Vak: bibliologie
Docent: Marc Goetinck**

Inhoud

Woord vooraf.....	3
Morfologie van het “Reglement by syne Majesteyt Ghemaect...”	4
Handschriftelijke aantekeningen	5
Formaat en katernen	7
Papier en watermerk	8
Druktechniek en zetspiegel.....	10
Illustraties	10
Schriften en lettersoorten.....	11
Drukker en uitgever	12
Historische context en korte inhoudelijke analyse	13
Andere edities en exemplaren.....	15
Transcriptie van het “Reglement by syne Majesteyt Ghemaect...”.....	20
Lijst van geraadpleegde werken.....	31

Woord vooraf

Toen ik op sinterklaasdag 1997 op de antiquarenbeurs van Mechelen – tijdens een bezoek in het kader van de cursus “bibliologie” – in het bezit kwam van een document met de titel “Reglement by syne Majesteyt Ghemaect...” was dat niet in eerste instantie om er een bibliologisch onderzoek aan te wijden. Ik kocht het document eerder om “niet met lege handen naar huis te gaan”. Het had weinig bibliothele waarde en was mede daardoor nog betaalbaar ook. Misschien wekte het document juist omwille van zijn onbetekenende uiterlijk mijn nieuwsgierigheid, alhoewel ik graag toegeef dat ik het – door mijn beperkte kennis van de geschiedenis – in het begin zelfs niet in zijn juiste historische context kon plaatsen.

Al vlug werd duidelijk dat het “Reglement” juist uitermate geschikt was om het onderwerp te worden van mijn opgelegde paper voor het vak bibliologie. Aangezien het document mijn eigendom was, zou ik het zonder schroom uit elkaar kunnen halen om alle morfologische aspecten ervan min of meer in detail te bestuderen. Iets wat zelfs met niet zo waardevolle werken in bibliotheken natuurlijk niet mogelijk is – toch niet voor een ‘eenvoudige’ student.

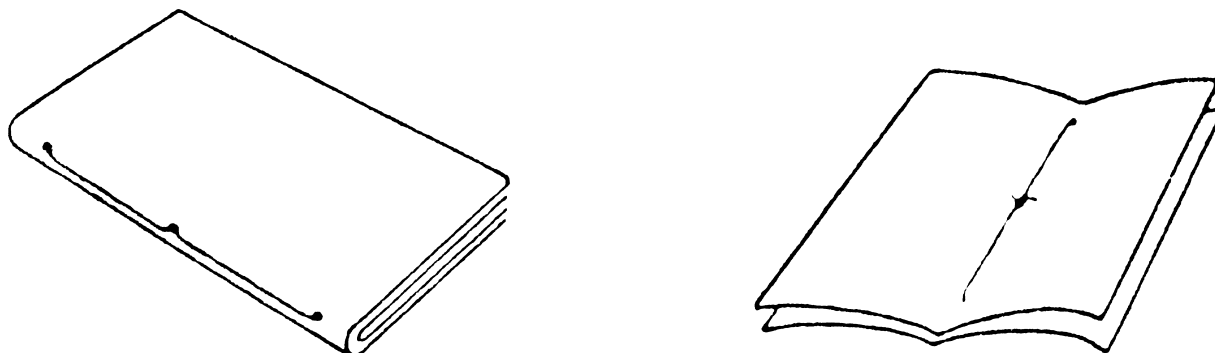
Op het moment dat ik besloot om mijn paper bibliologie aan het “Reglement” te wijden, begon een ware speurtocht in de stijl van Sherlock Holmes (de postmodernen onder ons nemen misschien liever Inspector Morse als referentie). Gelukkig waren er enkele handschriftelijke aantekeningen op het document aangebracht die mij de weg wezen doorheen het labyrint van het bibliografisch bronnenmateriaal. Zo heeft het toch wel even geduurd vooraleer ik ontdekte dat de aantekening “*Bibl gant.*” niet verwees naar een of andere bibliotheek in Gent waar het “Reglement” mogelijk uit afkomstig was, maar naar de *Bibliographie gantoise*, een standaardwerk m.b.t. Gentse drukkers vanaf de 15de tot de eerste helft van de 19de eeuw.

Het is vooral mijn nieuwsgierigheid geweest die ertoe heeft geleid dat ik menig bibliologisch aspect van het “Reglement” heb aangeraakt. Telkens wanneer ik een nieuw detail ontdekte, stelde ik mezelf de vraag waar ik daarover in de vakliteratuur informatie kon terugvinden. Er is dus onvermijdelijk ook heel wat tijd en moeite opgegaan aan bibliografisch onderzoek. Tal van aspecten zijn daardoor in onvoldoende mate of zelfs helemaal niet belicht. Omdat ik natuurlijk slechts over een beperkte tijdspanne beschikte om mijn paper te schrijven en ik (nog) niet de vakkennis en de ervaring van de professional heb, kan het onderhavige werkstuk slechts een “aanzet tot” zijn, zonder de allures van een gedegen wetenschappelijk rapport. Maar als ik de opdracht goed begrepen heb, was dat ook de bedoeling niet. De ‘volslagen leek’ weet ondertussen toch wel iets over de geschiedenis van het boek en mijn nieuwsgierigheid naar aspecten als typografie, papierproductie en drukprocessen blijft gewekt. En als het goed is, was dát dus wél de bedoeling.

Patrick Vanhoucke
tussen Antwerpen en Brussel
6 december 1997 – 26 januari 1998

Morfologie van het “Reglement by syne Majesteyt Ghemaect...”¹

Het document bestaat uit 4 katernen die door middel van een touwtje (uit plantaardige vezel?) met een zogenaamde cahiersteek (zie *Figuur 1*) door het plat in een eenvoudige donkergrijze, hedendaagse (niet-oorspronkelijke) kartonnen band bij elkaar gehouden worden. Het touwtje is langs de buitenkant van de band (bovenaan) geknoopt. Er zijn dek- noch schutbladen aanwezig.

Figuur 1. Voorbeeld van een zogenaamde ‘cahiersteek’. Bij het RBSM werd het touwtje echter door het plat aangebracht en langs buiten geknoopt. (Tekening uit: Hostettler, p. 83)

De kop van de rug vertoont sporen van slijtage (scheuren) die erop kunnen wijzen dat het document zich in verticale toestand in een boekenkast of -rek bevonden heeft en met de wijsvinger ‘uitgehaakt’ werd om het te raadplegen.

Het document is 175 mm hoog en 142 mm breed.

Na het verwijderen van het touwtje en de kartonnen band valt het document in 4 katernen van elk 4 bladen (8 pagina’s) uit elkaar.

Aan de rugzijde zijn de katernen op verschillende plaatsen doorboord. Drie van de doorboringen komen overeen met de plaatsen waar de katernen met een touwtje bij elkaar werden gehouden.

Daarnaast zijn er nog twee doorboringen aanwezig. Deze bevinden zich aan de rand van de rugzijde en zijn gedeeltelijk doorgescheurd. Het bestaan van deze doorboringen wijst erop dat de katernen zich vroeger reeds in een andere band bevonden. Er is een stukje touw aanwezig in een van de twee gaten van het eerste katern. Bovendien hangen de bladen van de laatste katern onderaan nog met een (katoenen?) touwtje aan elkaar vast.

Ten slotte bevindt er zich in de linker bovenhoek van alle katernen een groter gat dat eruit ziet alsof er een puntig voorwerp (zoals bijvoorbeeld een brede naald of els) werd ingedreven. Mogelijks werden de katernen oorspronkelijk geheel zonder band met een touwtje door dit gat bij elkaar gehouden².

---

¹ In het vervolg gewoon afgekort als RBSM, voor zover het gaat over het exemplaar dat in mijn bezit is. Wanneer specifiek een ander exemplaar bedoeld wordt dan volgt een toevoeging ter identificatie van de plaats waar het exemplaar bewaard wordt.

² Dat deze techniek wel degelijk gebruikt werd heb ik kunnen vaststellen tijdens de raadpleging van archiefbescheiden (Algemeen Rijksarchief, *Conseil Privé des Pays-Bas espagnols* 1672, dozen 76 en 77).

Op f. 1 r° (titelpagina) van het document staan een aantal aantekeningen in handschrift (waarover later meer). Het feit dat een jaartal, dat aan de voorzijde van het blad werd genoteerd, gedeeltelijk is weggevallen wijst erop dat de katernen op een bepaald ogenblik bijgesneden werden.

Alle katernen vertonen in het midden een horizontale, geprononceerde vouw. Op de vouw is het papier nog intact. Dit kan erop wijzen dat het document in opgevouwen toestand (bijvoorbeeld in een jaszak) bewaard werd.

Alhoewel het document duidelijke sporen van gebruik vertoont, is het papier nog redelijk intact. Vooral aan de bovenste en onderste buitenrand is het papier versleten en bros. Op deze plaatsen komen ook lichtbruine vlekken voor. Dit kan wijzen op het feit dat de bladen op deze plaatsen met een vochtige vinger werden omgeslagen. Op verschillende bladen zijn aan de bladrand sporen zichtbaar die aan vingerafdrukken doen denken. De versozijde van het laatste blad vertoont in het midden van de bovenste helft een lichtbruine vlek met een doorsnede van ca. 70 mm. Wanneer men van achteren naar voren bladert, wordt deze vlek steeds kleiner en minder opvallend, om op de versozijde van het achtste blad bijna geheel te verdwijnen.

Handschriftelijke aantekeningen

Bij de bestudering van de verschillende handschriftelijke aantekeningen die op het RBSM voorkomen, kan onmiddellijk een onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds ‘oorspronkelijke’ en anderzijds ‘hedendaagse’ aantekeningen.

Van de oorspronkelijke aantekeningen kan men vermoeden dat ze werden aangebracht in de periode kort na het ontstaan (het drukken) van het document en dat ze van één hand afkomstig zijn. Ze werden alle aangebracht met een tot bruinig verkleurde inkt. Omdat het papier zelf ook een lichtbruine tint vertoont, is het niet steeds eenvoudig om de geschreven tekst te lezen. Om de handgeschreven tekst duidelijker zichtbaar te maken heb ik hem onder het licht van een UV-lamp bekeken, waardoor de lichtbruine inkt zich duidelijk zwart tegenover het papier aftekent.

Een overzicht van de verschillende oorspronkelijke handschriftelijke aantekeningen, met hun vindplaats (zie *Figuur 2* voor een schematische voorstelling) en hun mogelijke betekenis volgt hierna. De aanduidingen [A], [B], ... die elk tekstdeel vooraf gaan verwijzen naar *Figuur 2*. Tekstdelen of lettertekens die niet met zekerheid geïdentificeerd kunnen worden staan tussen rechte haken. Het teken “|” duidt aan dat het vervolg van de tekst op een nieuwe regel begint.

[A] [V] de bosschere [???	[f. 1 r°]
[B] decan capli [ghisselt] 16[??]	[f. 1 r°]
[C] arlo 1. arlo 14 arlo 35 arlo 59 arlo 69	[f. 1 r°]

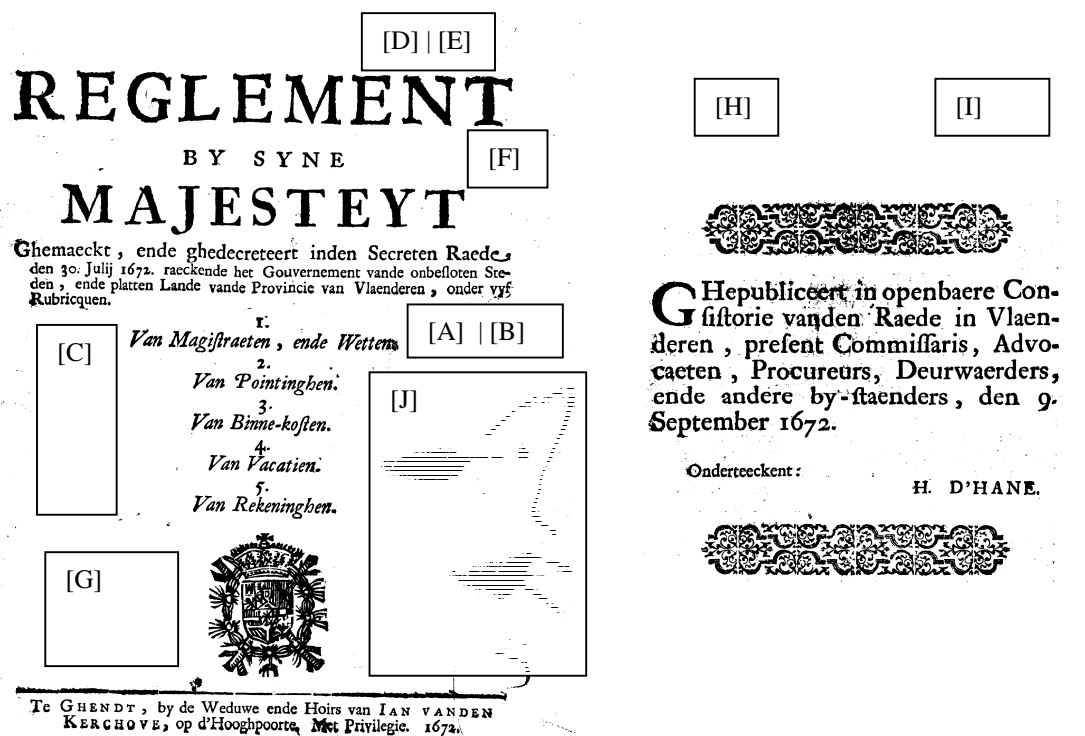
Verklaring:

[A] De drie (?) lettertekens [???] zijn waarschijnlijk een aanduiding van de religieuze orde waartoe de auteur van de handschriftelijke aantekening behoorde;

- [B] De woorden *decan* en *capli* zijn overstreep: het betreft hier dus abbreviaturen, wellicht afkortingen van “*decanus*” en “*capelli*”. [ghisselt] is vermoedelijk een plaatsnaam, alhoewel binnen de grenzen van het huidige België geen plaats gevonden kon worden waarvan de naam tot “ghisselt” teruggaat (ook voor gistel of gestel is dit niet het geval). Het derde cijfer van het jaartal [16??] is slechts half zichtbaar en het laatste cijfer ontbreekt helemaal door het bijsnijden van het papier;
- [C] De woorden *ar1o* zijn overstreep en dus abbreviaturen, waarschijnlijk afkortingen van “*articulo*” (= artikel van het edict). Deze aanduidingen hebben wellicht dienst gedaan als een persoonlijke inhoudstafel met Latijnse cijfers (tegenover de Romeinse cijfers die in de gedrukte tekst gebruikt worden).

Naast tekst zijn er op f. 1 r° en 1 v° sporen zichtbaar van een zogenaamde “*probatio pennae*” of pennenproef [J] waarmee een nieuwe of slecht schrijvende pen werd geprobeerd. Op f. 2 r° en 2 v° werd een tekstfragment³ onderlijnd.

De hedendaagse aantekeningen zijn alle met potlood aangebracht en waarschijnlijk van minstens twee handen (mogelijk van drie) afkomstig. Voor de aanduiding van de vindplaatsen (zonder onderscheid tussen de verschillende handen): zie *Figuur 2*.

Figuur 2. Schematische voorstelling van f. 1 r° (links) en 16 v° (rechts), met aanduidingen van de verschillende handschriftelijke aantekeningen. (Verklaring: zie tekst).

[D] 4 L 14	[f. 1 r°]
[E] [Boite] 154	[f. 1 r°]
[F] 750, -	[f. 1 r°]
[G] Bibl gant. 945	[f. 1 r°]

³ “[...] dat in verscheyde Prochien vande selve Provincie [...] maer oock gheschaepen zijn van te komen tot de uytterste ruine [...]” (RBSM, f. 2 r°-2 v°).

[H] 945
[I] 2de ed.

[f. 1 r°]
[f. 1 r°]

Verklaring:

- [D] De aanduiding 4 L 14 is naar alle waarschijnlijkheid een signatuur die verwijst naar de plaats (archief, bibliotheek,...) waar het RBSM vroeger bewaard werd (vooraleer het werd verkocht);
- [E] De aanduiding [Boite] 154 is een aanvulling op [D], waarschijnlijk van een andere hand;
- [F] 750, - is de prijs waarvoor het RBSM verkocht werd op de antiquarenbeurs te Mechelen op 6 december 1997 (waar het in mijn bezit kwam);
- [G] De aanduiding Bibl gant. | 945 is een verwijzing naar de *Bibliographie gantoise* van Ferd. Vanderhaeghen (1860). Het RBSM komt daarin voor onder nummer 945. Voor meer over de *Bibliographie gantoise*: zie hoofdstuk “Drukker en uitgever”;
- [H] De aantekening 945 is andermaal een verwijzing naar de *Bibliographie gantoise*, waarschijnlijk van een andere hand;
- [I] De aantekening 2de ed. geeft aan om welke editie van het RBSM het gaat. Aan de hand van een opmerking in de *Bibliographie gantoise* kan inderdaad bepaald worden dat het om een tweede editie gaat.

Tot slot vermelden wij nog dat ook de kartonnen band een handschriftelijke aantekening draagt, nl. 1672 | D. Het getal 1672 is het jaartal waarin het RBSM uitgevaardigd en gedrukt werd. De letter D verwijst waarschijnlijk naar het formaat. In bibliotheken werden de letters van het alfabet A, B, C,... vaak gebruikt om het formaat (d.i. een onder- en bovenmarge m.b.t. de hoogte) van een boek aan te geven.

Formaat en katernen

Op basis van de velcijfers op de verschillende katernen kan het formaat (volgens het aantal keren dat het papier gevouwen werd, dus bijvoorbeeld folio, quarto, octavo,...) van het document bepaald worden. In “Le format des livres” (Mortet, 1925) lezen we hierover:

“On sait que, jusqu’à la fin du XVIIIe siècle, les signatures étaient presque toujours marquées par des lettres majuscules, A, B, C..., se suivant dans l’ordre de l’alphabet latin. [...] Les lettres servant de signatures n’étaient pas seulement marquées au bas du premier recto de chaque cahier, mais encore reproduites avec un numéro d’ordre, au bas des rectos suivants, jusqu’au milieu du cahier. [...] quelquefois même on continuait à reproduire la signature au delà du milieu du cahier [...] C’est seulement au XIXe siècle que l’usage des chiffres arabes a prévalu pour les signatures.”⁴

---

⁴ Mortet, p. 18-19 noot 3.

Het RBSM bevat 4 katernen van elk 4 bladen, aangeduid als A (f. 1 r°), B (f. 5 r°), C (9 r°) en D (f. 13 r°). Aan de hand van de pagina waarop deze velcijfers voorkomen kan het formaat op quarto vastgesteld worden.⁵ Op de eerste katern (en naar analogie ook op elk van de volgende katernen) komen de vermeldingen A (f. 1 r°), A₂ (f. 2 r°), A₃ (f. 3 r°) en A₄ (f. 4 r°) voor (in feite ontbreken de aanduidingen A op het titelblad, A₄ op f. 4 r°, B₄ op f. 8 r°, C₄ op f. 12 r° en D₄ op 16 r°).

Na het midden van de katern lopen de velcijfers door. Het is belangrijk hiermee rekening te houden, want bij een verkeerde interpretatie zou men het formaat voor octavo kunnen houden. Mortet zegt hierover nog: “la premiere feuille de l’in-4° était signée A, A_{ij} ou A₂, aux pages 1 et 3 [...] la page 5 [de eerste pagina na het midden van de katern, *pv*] de l’in-4° marquée A_{ijj} [...]”⁶.

Weze hier nog vermeld dat met uitzondering van f. 1 en 16 op alle bladen van het RBSM zowel op de recto- als op de versozijde zogenaamde reclamanten ten behoeve van de binder aangebracht zijn. Reclamanten zijn ‘aankondigingen’ van het eerste woord van de volgende rectozijde op de onderkant van de voorafgaande versozijde. Samen met de velcijfers moeten de reclamanten de binder in staat stellen de katernen (en de bladen) in de juiste volgorde in een band bij elkaar te brengen. Een echte foliëring of paginering ontbreekt bij het RBSM.

Papier en watermerk

Een tweede hulpmiddel om het formaat van het RBSM te bepalen (of misschien eerder een controlemiddel om een eerdere vaststelling te verifiëren) vormen de zogenaamde *waterlijnen*. Deze doorzichtige lijnen in het papier – die zich op een afstand van zo’n 27 tot 34 mm van elkaar bevinden⁷ – ontstaan tijdens de fabricatie door de indruk van de metalen draden van de vorm waarin de papierpulp geschept wordt. Loodrecht op de waterlijnen en veel dichter bij elkaar lopen de vormdraden of *vergures*. Bij het RBSM bedraagt de afstand tussen de waterlijnen 35 mm. Bij het quarto-formaat lopen de waterlijnen horizontaal⁸. Dit laatste is inderdaad het geval bij het RBSM.

Ook aan de hand van de plaats van de watermerken kan het formaat van het document bepaald worden. Bij het quarto-formaat bevindt het watermerk zich meestal op twee van de vier bladen van de katern en op het midden van de vouw van het blad⁹. Dit is zo bij het RBSM, uitgezonderd voor de eerste katern die geen watermerken draagt. Er komt een watermerk voor op de vouw van f. 5-6, 10-11 en 14-15.

Een verdere identificatie van het watermerk in het papier van het RBSM kan meer informatie opleveren over de papierfabrikant en eventueel over het reële formaat van de oorspronkelijke vellen papier (en dus over de oorspronkelijke afmetingen van het RBSM).

---

⁵ Mortet, p. 27 tabel B.

⁶ Mortet, p. 18-19 noot 3.

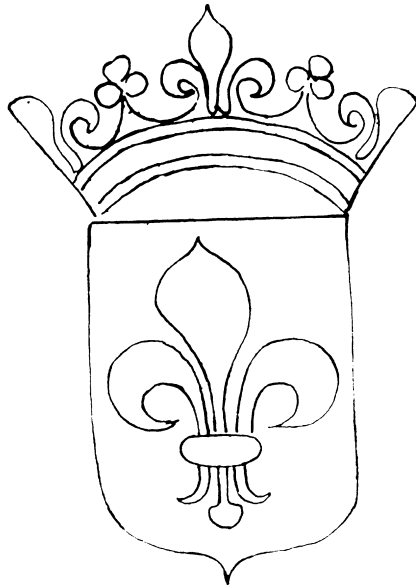
⁷ Mortet, p. 22.

⁸ Mortet, p. 27 tabel B, p. 35-36 noot 3 en p. 41.

⁹ Mortet, p. 36 noot 3 (vervolg van p. 35).

Om het watermerk zichtbaar te maken, is het noodzakelijk om het via doorvallend licht te bekijken (een lichtbak – zoals die voor het sorteren van dia's gebruikt wordt – voldoet uitstekend). Met behulp van W.A. CHURCHILL's standaardwerk *Watermarks in paper* (1935) kan het watermerk van het RBSM geïdentificeerd worden als een motief van een lelie op een wapenschild met een kroon erboven (zie *Figuur 3*). Nochtans is geen van de afbeeldingen bij Churchill voor zover ik kan beoordelen identiek met het watermerk van het RBSM.

Figuur 3. Watermerk met lelie, wapenschild en kroon (naar Churchill, fig. 395, pl. CCXCI). Het watermerk van het RBSM vertoont gelijkenis met het hier afgebeelde.

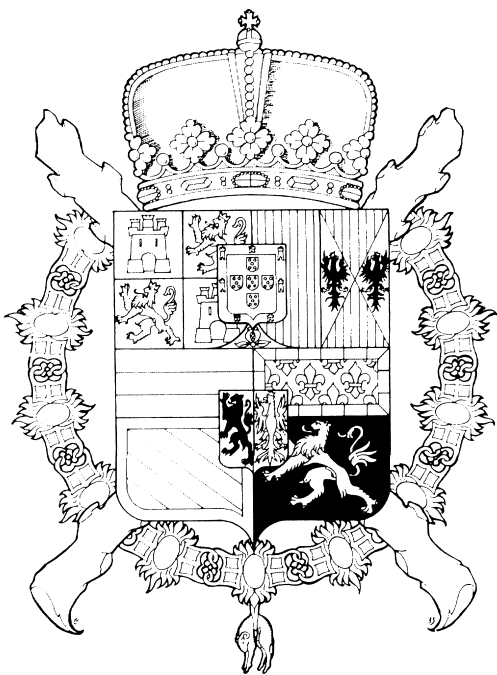
Druktechniek en zetspiegel

Bij het bekijken van de zetspiegel valt onmiddellijk op dat de letters strak en scherp afgelijnd zijn. De indruk van de afzonderlijke letters in het papier (de zogenaamde ‘moet’) is duidelijk zichtbaar. Hieruit kan besloten worden dat de gebruikte druktechniek de hoogdruk is.

Omdat de illustraties, versieringen en initialen telkens samen met de tekst voorkomen, was het noodzakelijk om voor het afdrucken ervan dezelfde techniek – de hoogdruk – te gebruiken. De afbeeldingen zijn gedrukt op basis van houtsneden die in het zetsel ingevoegd werden.

Illustraties

In het RBSM komt slechts één niet louter ter opsmukking aangebrachte illustratie voor. Dit is het wapenschild op de titelpagina (f. 1 r°) dat op basis van de visuele kenmerken geïdentificeerd kan worden als het majesteitswapen van de Spaanse koningen in de periode 1580-1701 (zie *Figuur 4*). Het majesteitswapen “[was] de uitdrukking van de missie en het machtsbereik van het vorstenhuis. [...] Het prijkte in een of andere versie op officieel drukwerk [...]”¹⁰.

Figuur 4. Majesteitswapen van de Spaanse koningen (1580-1701) met rangkroon, vuurslag, knoestig schuinkruis en Gulden Vlies. Het wapen is doorsneden, boven gedeeld, rechts Castilië gevierendeeld met Leon, links Aragon gedeeld met Sicilië, ingepunt van Granada en met Portugal op de ereplaats; onder gevierendeeld van Oostenrijk, Nieuw-Bourgondië, Oud-Bourgondië en Brabant, met Vlaanderen gedeeld met Tirol op de schildnavel. (Tekening uit: Duerloo, p. 133; tekst naar: Duerloo p. 130-133)

¹⁰ Duerloo, p. 120 en 129

Schriften en lettersoorten¹¹

Bij het doornemen van het RBSM kan vastgesteld worden dat het merendeel van de tekst gedrukt is in een letter die een overgangsvorm is tussen de humane en de garalde (zie *Figuur 5*). Twee bijzondere kenmerken van de garalde zijn aanwezig, nl de horizontale stand van het dwarsstreepje van de “e” en de horizontale stand van de o-verdikkingen¹².

onderricht vande groote , ende exorbitante
abyfen , ende excessen , de welcke worden
ghecommitteert , ende ghebrocht onder den
deck-mantel vande Prochie , ofte Binne-koften , waer door
boven dien menichte proceffen zijn gherefen tot de totale
C ruine

Figuur 5. Een voorbeeld van het gebruik van romein in het RBSM, waarschijnlijk een overgangsvorm tussen humane en garalde. Let ook op het velcijfer “C” en de reclamant “ruine” (RBSM, f. 9 r°).

De vermelding van de hoofdstukken op de titelpagina, de titulatuur van Karel II, de motivering van het edict en sommige eigennamen en vaste zinswendingen zijn cursief gedrukt (zie *Figuur 6*). Het aandeel van de cursief in de gehele tekst is eerder beperkt. De cursief is hier dus niet als zelfstandig lettertype, maar eerder als contrastletter¹³ gebruikt.

*Koninck van Castillien , van Leon , van
Arragon , van beyde Sicillien , van Hie-
rusalem , van Portugal , van Navarre ,
van Grenade , van Toledé , van Valence ,
van Gallice , vande Maillorcken , van Se-*

Figuur 6. Een voorbeeld van het gebruik van een cursieve letter (RBSM, f. 2 r°).

Alhoewel het overgrote deel van de tekst in humanistisch schrift gedrukt is, komt ook het gotisch schrift erin voor. Het werd gebruikt voor de eerste regel van elk eerste artikel van een nieuw hoofdstuk en sluit zo mooi aan bij de versierde initiaal waarmee elk eerste artikel begint (zie *Figuur 7*). Wellicht werd hier gebruik gemaakt van een oudhollands (d.i. een flamande) en gaat het om een type dat aanleunt bij het Van Dyck-type.

---

¹¹ Over hetgeen hieronder volgt kan misschien meer zekerheid geboden worden na raadpleging van het standaardwerk: ENSCHEDÉ, Ch., *Fonderies de caractères et leur matériel dans les Pays-Bas du XVe au XIXe siècle. Notice historique principalement d'après les données de la collection typographique de Joh. Enschedé & Zonen à Haarlem. Haarlem, 1908.* (Lankhorst, p. 179 bibliografie, nr. 198).

¹² Groenendaal, p. 143.

¹³ Het gebruik van de cursief als contrastletter komt sinds ca. 1592 voor (Groenendaal, p. 54).

Do wy boorder zijn

het voorbeeld van

Figuur 7. Een voorbeeld van het gebruik van gotisch schrift en van een versierde initiaal (RBSM, f. 9 r°). In het kader: oudhollands van Christoffel Van Dyck (Uit: Groenendaal, p. 64).

Drukker en uitgever

De handschriftelijke aantekeningen “*Bibl. gant. 945*” op fol. 1 r° en “945” op fol 16 v° verwijzen naar de zogenaamde *Bibliographie gantoise* van Ferd. Vanderhaeghen (1860). De *Bibliographie gantoise* is een meerdelig werk (het aantal delen varieert naargelang de editie) dat een overzicht geeft van alle Gentse drukkers vanaf de 15de tot de eerste helft van de 19de eeuw, met een volledige bibliografie voor elke drukker, voorafgegaan door een korte biografische schets.

Omtrent de drukker en uitgever van het RBSM is in de *Bibliographie gantoise* o.a. het volgende te vinden:

“Jean Van den Kerchove, chef de la famille de ce nom, commença par la profession de libraire. [...] Jean Van den Kerchove mourut en 1653. Sa veuve, nommée Anne Mercq, continua l’exercice de son art conjointement avec ses enfants jusqu’en 1673. [...] Le chef de la famille Van den Kerchove, sa veuve et quelques-uns de ses enfants habitaient l’établissement célèbre nommé l’*Epée Couronnée* [in ‘t gekroont Sweirt, *pv*], située rue Haute-Porte [op d’ Hooghpoorte, *pv*], et qui existe encore aujourd’hui [1860, *pv*]. Ils étaient imprimeurs en titre du conseil de Flandre [Raede van Vlaenderen, *pv*], et c’est ainsi qu’on trouve leur nom sur un grand nombre de placards [placcaeten, *pv*], d’édits [edicten, *pv*] et d’ordonnances [ordonnantien, *pv*]. Le 26 octobre 1706, après la vente du mobilier et des livres provenant de la succession de Marie Van den Kerchove, Henri[cus, *pv*] Meeuwe, neveu de cette dernière et associé de Corneille [Cornelis, *pv*] Meyer, vint prendre possession de l’*Epée Couronnée*, où ses parents avaient exercé leur art pendant près d’un siècle.”¹⁴

Zonder op de details in te gaan, vermelden we hier nog dat de kinderen van Jean Van den Kerchove, m.n. Simon en Marie, bekend werden omwille van een proces tegen enkele van hun ambtgenoten-drukkers. Dit proces duurde zo’n 20 jaar en kwam pas tot een einde bij de dood van Marie Van den Kerchove in het begin van 1706. Volgens de *Bibliographie gantoise* een “cause si intéressante pour l’histoire de l’imprimerie à Gand”¹⁵

¹⁴ Vanderhaeghen, p. 11 en 16; aanvullingen en vertalingen tussen rechte haken van mij, *pv*.

¹⁵ Vanderhaeghen, p. 12.

Historische context en korte inhoudelijke analyse

Naar de vorm is het RBSM een edict: “[...] soo wy ordonneren ende statueren by desen by vorme van Edict, het naervolghende.” (RBSM, f. 2 v°) Een edict is een “*door eene overheid afgekondigd besluit*.”¹⁶ De tekst van het edict is tot stand gekomen tijdens een vergadering van de Geheime Raad (‘Secreten Raede’, ‘Conseil Privé’) op 30 juli 1672 en gepubliceerd op 9 september van hetzelfde jaar.

Vooraleer kort in te gaan op de inhoud van het RBSM, volgt hieronder een summiere chronologie¹⁷, die het document in zijn historische context plaatst, te weten in de periode van de Zuidelijke of Spaanse Nederlanden, onder de regering van Karel II van Habsburg en Spanje, graaf van Vlaanderen.

6 november 1661

Geboorte van Karel II uit het huwelijk van Filips IV, koning van Spanje en Maria Anna, aartshertogin van Oostenrijk;

17 september 1665

Dood van Filips IV, opgevolgd door Karel II (onder regentschap van zijn moeder);

6 november 1675

Karel II wordt meerderjarig verklaard, blijft echter de speelbal van zijn moeder en degenen die het hof omringen;

augustus 1679 huwelijk van Karel II met Marie Louise van Orleans, dochter van Filips, hertog van Orleans die de broer van Lodewijk XIV van Frankrijk was;

3 oktober 1700

De zieke Karel II, die geen nakomelingen heeft, duidt Filips V van Anjou (tweede kleinzoon van Lodewijk XIV) in zijn testament als zijn universele erfgenaam aan;

1 november 1700

Karel II sterft als laatste van het mannelijk geslacht dat teruggaat tot Filips II (1527 -1598), die als kleinzoon van Karel V over bijna heel Europa heerste.

Karel II volgt zijn vader dus op in 1665, maar staat nog tien jaar onder het regentschap van zijn moeder. Hij was zwak en ziekelijk. De Oostenrijkse jezuïet Nidhart en later Don José Juan – een onwettige zoon van Filips IV – voerden de feitelijke regering. Het bewind van Karel II bracht Spanje verarming, anarchie en het verlies van steden in de Zuidelijke Nederlanden. De kinderloosheid van Karels huwelijken met Marie Louise van Orléans en Maria Anna van Palts-Neuburg was de aanleiding tot de Spaanse Successieoorlog.¹⁸

Zoals op de titelpagina (f. 1 r°) is weergegeven, bestaat het RBSM uit “vyf Rubricquen” of hoofdstukken, onderverdeeld in 78 Romeins doorgenummerde artikelen, en wel als volgt (titels van de hoofdstukken zoals in de tekst, dus afwijkend van de titelpagina):

---

¹⁶ *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, ingang ‘edict’ in de versie op cd-rom.

¹⁷ De Seyn, p. 70-71; Spuler, p. 488-489; Williams, p. 352, 372, 380, 422.

¹⁸ Naar een tekst in Encarta 98 Encyclopedie - Winkler Prins-editie (cd-rom).

“Raeckende de Magistraeten, ende Wetten”	art. I - XIII (f. 3 r ^o -5 r ^o)
“Raeckende de Pointinghen”	art. XIV - XXXIV (f. 5 v ^o -9 r ^o)
“Raeckende de Binne-kosten”	art. XXXV - LVIII (f. 9 r ^o -12 v ^o)
“Raeckende de Vacatien”	art. LIX - LXVIII (f. 12 v ^o -14 r ^o)
“Raeckende de Rekeninghe”	art. LXIX - LXXVIII (f. 14 r ^o -16 r ^o)

De artikelen worden voorafgegaan door een motivering van de uitvoering van het edict (met inbegrip van de titulatuur van Karel II van Spanje):

“Carel by der gratie Godts, | Koninck van Castillien, | [...] Alsoo wy onderricht zijn, dat in ‘t faict vande | ommestellinghen ende administratie van publicque Penninghen | in onse Provincie van Vlaenderen, gheglisseert zijn groote | ende excessive abuysen [...] dat | in verscheyde Prochien vande selve Provincie op den naeme | van Binne-kosten jaerlijcx ghebrocht worden diversche on- | deughdelijcke sommen, tot beswaernisse ende verdruckinghe van | onse goede ondersaeten, [...]” (RBSM, f. 2 r°-2 v°)

Het laatste artikel wordt gevolgd door een bevel aan “die Hooft-Presidenten, ende Luy- | den van onse Secreten, ende Grooten Raeden, de voor- | noemde van onsen Raede in Vlaenderen, ende alle andere | onse Rechteren, Officieren, ende Ondersaeten dien dit | aengaen oft roeren zal moghen” om ervoor te zorgen dat “sy onse teghenwoor- | dighe Ordonnantie, ende alle punten, ende articulen [...] vol- | komentlijck onderhouden, ende observeren, doen onder- | houden [...] Want ons alsoo ghelieft.” (RBSM, f. 16 r°)

Op f. 16 v° vinden we de slotformule:

“Ghepubliceert in openbaere Con- | sistorie vanden Raede in Vlaen- | deren, present Commissaris, Advo- | caeten, Procureurs, Deurwaerders, | ende andere by-staenders, den 9. | September 1672. | Onderteeckent: | H. D’HANE.”

Voor de betekenis van bepaalde veel voorkomende ambtelijke, juridische of financiële termen kan met wat creativiteit op het vlak van de spelling het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*¹⁹ uitkomst bieden. Dit omvangrijke woordenboek bevat zo goed als alle Nederlandse woorden sinds 1500 en tot 1921. Een verkennend onderzoek leert dat woorden als bailliu (ingang ‘baljuw’), pointinghe (ingang ‘pointing’), schouteet (ingang ‘schout’), vacatie, meyer (ingang ‘meier (1)’), amman (met zie-verwijzing naar ‘ambtman’) en casselrye (ingang ‘casselrij’) erin voorkomen. Het samenstellen van een extensief lexicon zou ons binnen het bestek van het onderhavige werk echter te ver voeren. Voor raadpleging van de volledige tekst van het RBSM verwijs ik naar de transcriptie achteraan in dit werk of naar het origineel.

¹⁹ Behalve de gedrukte versie, bestaat er ook een bijzonder gebruiksvriendelijke versie op cd-rom die in de grotere, goed geoutilleerde openbare bibliotheken aanwezig is (bvb. wel in de Hoofdstedelijke Openbare Bibliotheek, maar niet in de Centrale Openbare Bibliotheek Antwerpen).

Andere edities en exemplaren

Via een opmerking in de *Bibliographie gantoise* is informatie bekend over drie edities van het RBSM. Vanderhaeghen schrijft:

“Donné à Brux., le 30 juillet, et publié au cons. de Flandre, le 9 sept. 1672. Ce règlement fut réimprimé trois fois à la même date. La 1.e édition avec les sign. A2-C3, comprend 12 ff., la 2.e, portant les sign. A2-D3, a 16 ff. et la 3.e, signée A2-D, de 14 ff. contient en plus une interprétation de l’article 35 du règlement.”²⁰

Op basis van deze opmerking en door vergelijking van de aanduidingen op de katernen van het RBSM kan besloten worden dat mijn exemplaar een tweede editie is. Een voormalig bezitter van het RBSM moet tot dezelfde conclusie gekomen zijn, getuige daarvan de handschriftelijke aantekening “2de ed.” op fol. 16 v°.

Na een eerste, verkennende raadpleging van de *Collectieve Catalogus van België* (CCB I en II op cd-rom) werden nog drie andere exemplaren van het RBSM gelokaliseerd. Twee exemplaren bevinden zich in het de Koninklijke Bibliotheek van België, een derde exemplaar bevindt zich in de bibliotheek van het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Deze exemplaren bevinden zich elk in een mengelwerk van soortgelijke (wet)teksten en reglementen.

(a) RBSM KBR VH 27. 037 A I 2 (Koninklijke Bibliotheek – fonds Van Hultem)

REGLEMENT | BY SYNE | MAJESTEYT | Ghemaect, ende ghedecreteert inden Secreten Raede | den 30. Julij 1672. raeckende het Gouvernement vande onbesloten Ste- | den, ende platten Lande vande Provincie van Vlaenderen, onder vyf | Rubricquen. | 1. | *Van Magistraeten, ende Wetten.* | 2. | *Van Pointinghen.* | 3. | *Van Binne-kosten.* | 4. | *Van Vacatien.* | 5. | *Van Rekeninghen.* | Te GHENDT, by de Weduwe ende Hoirs van JAN VAN DEN | KERCKHOVE, op d’ Hooghpoorte. Met Privilegie.

In dit exemplaar komen geen eerste regels in gotisch schrift voor. De initialen zijn gelijkaardig, maar duidelijk anders versierd dan bij het RBSM. Het document bestaat zoals het RBSM uit 12 bladen en heeft eveneens velcijfers A2-C3.

Slottekst zoals RBSM, maar gevolgd door:

Erpubliceert in openbare Consistorie vanden Raede in Vlaenderen, present | Commissaris, Advocaeten, Procureurs, Deurwaerders, ende andere by-staenders | den 26. Novembre 1701. Onderteeckent: A.J. HELIAS

en gevolgd door een aantekening in handschrift:

erpubliceert den 12 7bre 1711 [12. Septembre (?) 1711, *pv*]

---

²⁰ Vanderhaeghen, p. 68-69 nr. 945.

(b) RBSM KBR II 21. 283 A (Koninklijke Bibliotheek – mengelwerken)

REGLEMENT | BY SYNE | MAJESTEYT | Ghemaect, ende ghedecreteert inden Secreten Raede den 30. | Julij 1672. raeckende het Gouvernement vande onbesloten | Steden, ende platten Lande vande Provincie van Vlaenderen, | onder vyf | Rubricquen. | 1. | *Van Magistraeten, ende Wetten.* | 2. | *Van Pointinghen.* | 3. | *Van Binne-kosten.* | 4. | *Van Vacatien.* | 5. | *Van Rekeninghen.* | Te GHENDT, ghedruckt by HENRICUS MEEUWE, op d' Hoogpoorte in 't gekroont Sweirt. *Met Privilegie*, 1708

De CCB vermeldt dat dit exemplaar afkomstig is “uit het legaat Jules Vandenpeereboom”)

In dit exemplaar komen geen eerste regels in gotisch schrift voor. De initialen zijn gelijkaardig, maar duidelijk anders versierd dan bij het RBSM. Het document bestaat zoals het RBSM uit 12 + 2 bladen en heeft velcijfers A2-C2.

Slottekst “Ghepubliceert...” zoals RBSM, maar cursief en zonder versieringen en gevolgd door:

Interpretatie | Op 't vertoogh ghe- | daen aen den Koninck van weghen de | Proprietarissen, Ghegoede, Notable, | ende Insetenen der Stede ende Vryhede | van *Caprijcke*, dat Sijne Majesteyt ghe- | dient is gheweest op den 30. Julij 1672. Te decreteren | het Reglement hier op overghegheven, [...] Gedaen | tot Brussel den 22. December 1672. *De Pa. vt.* | Onderteeckent, *Routaert*.

Merk op dat in deze “Interpretatie” toch een tekstdeel in gotisch schrift voorkomt. Deze aanvulling is dan ook meer dan waarschijnlijk eerder dan de rest van het document gedrukt. Dit blijkt tevens uit de vermelding van verschillende jaartallen.

Gevolgd door:

Extraict | *Uyt den Resolutie-boeck van d' Heeren Gheestelijcke ende | Vier Leden s' Landts van Vlaenderen, ghehouden t' haerlieder Vergaderinghe binnen Brugge, [...]* Onderteeckent: | CHARLES LE GILLON. | Te GHENDT, by de Weduwe ende Hoirs van IAN | VAN DEN KERCHOVE, op d' Hoogpoorte. 1673.

(c) RBSM AR-AGR OP0018/009 (Algemeen Rijksarchief – magazijn van de bibliotheek)

REGLEMENT | BY SYNE | MAJESTEYT | Ghemaect, ende ghedecreteert inden Secreten Raede | den 30. Julij 1672. raeckende het Gouvernement vande onbesloten | Steden, ende platten Lande vande Provincie van Vlaenderen, | onder vyf | Rubricquen. | 1. | *Van Magistraeten, ende Wetten.* | 2. | *Van Pointinghen.* | 3. | *Van Binne-kosten.* | 4. | *Van Vacatien.* | 5. | *Van Rekeninghen.* | Te GHENDT, by de Weduwe ende Hoirs van IAN VAN DEN | KERCHOVE, op d' Hoogpoorte. *Met Privilegie*. 1672

Met handschriftelijke aantekening, rechts naast de vermeldingen van de hoofdstukken op f. 1 r°, uit de periode van uitgifte, getekend: [J. Van Alstem].

Slotformule met versiering zoals het RBSM:

GHepubliceert in openbaere Con- | sistorie vanden Raede in Vlaen- | deren, present
Commissaris, Advo- | caeten, Procureurs, Deurwaerders | ende andere by-staenders, den 9.
Sep- | tember 1672. | Onderteekent: | H. D'HANE.

De initialen zijn versierd met gestileerde plantenmotieven, vergelijkbaar met het RBSM. De versieringen op f. 2 r° zijn niet figuratief, maar abstract, en vergelijkbaar met de versieringen op f. 16 v°. Voor de eerste regel van elk eerste artikel van een nieuw hoofdstuk is gotisch schrift gebruikt.

Dit exemplaar is 197 mm hoog en 155 mm breed. Deze afmetingen komen niet overeen met deze van de titelbeschrijving in de CCB (h = 150 mm, b = 155 mm). Nochtans is er volgens het personeel van de bibliotheek van het Algemeen Rijksarchief geen ander exemplaar van dit document aanwezig.

Naast de exemplaren van het RBSM die via de CCB gelokaliseerd konden worden, werden via Zebra²¹ nog 2 exemplaren in de Stadsbibliotheek Antwerpen gevonden. Eigenaardig genoeg konden deze exemplaren in eerste instantie niet via de CCB teruggevonden worden. Later zou blijken dat dit te wijten was aan een typfout in de titelbeschrijving van de CCB (“Majesteit” i.p.v. “Majesteyt”).

(d) RBSM SBA K 72619 1 ex (Stadsbibliotheek Antwerpen – magazijn)

Dit exemplaar is dezelfde editie als het RBSM in mijn bezit, maar fol. 1 en 16 ontbreken (titelpagina, artikel LXXXVIII en slotformule). Het document heeft geen echte band. Er werd een papieren schutblad (oorspronkelijk papier ?) omheen gelegd. De katernen worden aan de rug bij elkaar gehouden met 2 nietjes door het plat (hedendaagse nietjes, geen roestsporen). Dit exemplaar wordt in deze staat in de Stadsbibliotheek bewaard.

Zebra geeft geen informatie omtrent de ontbrekende bladzijden, maar vermeldt wel een collatie van 30 p. terwijl er in werkelijkheid dus slechts 14 fol. (28 p.) aanwezig zijn. Om mogelijke informatie over de ontbrekende pagina's te vinden werd het “stamboek” (aanwinstenregister) van de Stadsbibliotheek geraadpleegd. Ook daar waren hierover geen gegevens te vinden. Door raadpleging van het aanwinstenregister werd wel duidelijk dat er zich 2 exemplaren van het RBSM in de Stadsbibliotheek bevinden (ook daarover gaf Zebra geen uitsluitel).

Het formaat van dit exemplaar is anders dan dat van mijn RBSM. De breedte bedraagt 149 mm, de hoogte 197 mm. Dit bevestigt het vermoeden dat mijn RBSM bijgesneden werd. Nochtans is ook RBSM SBA 1 ex waarschijnlijk bijgesneden.

---

²¹ “Zebra” is de collectieve catalogus van een tiental academische of speciale (wetenschappelijke) bibliotheken, waaronder de bibliotheken van de Universiteit Antwerpen. De meeste van deze bibliotheken zijn gevestigd in de regio van Antwerpen. Zebra bevat ongeveer 1150000 titelsbeschrijvingen (begin 1998) en kent een aangroei van ca. 70000 titels per jaar. Sommige oudere collecties van bepaalde bibliotheken zijn nog niet ingevoerd: Zebra geeft dus niet het volledige bezit van alle deelnemende bibliotheken weer.

(e) **RBSM SBA K 72619 2 ex (Stadsbibliotheek Antwerpen – magazijn)**

Dit exemplaar komt qua vormgeving goed overeen met het RBSM KBR II 21. 283 A, maar het jaar van uitgave en de uitgever zijn anders:

REGLEMENT | BY SYNE | MAJESTEYT | Ghemaect, ende ghedecreteert inden Secreten Raede | den 30. Julij 1672. raeckende het Gouvernement vande onbesloten | Steden, ende platten Lande vande Provincie van Vlaenderen | onder vyf Rubricquen. | 1. | *Van Magistraeten, ende Wetten.* | 2. | *Van Pointinghen.* | 3. | *Van Binne-Kosten.* | 4. | *Van Vacatien.* | 5. | *Van Rekeninghen.* | Te GHENDT, by d'Hoirs van IAN VAN DEN KERCHOVE, | op d'Hoogpoorte in 't gecroont Sweet. Met Previlegie. 1672.

Slottekst zonder versieringen:

Ghepubliceert in openbare Consistoire vanden Raede in Vlaenderen, present | Commissaris, Advocaeten, Procureurs, Deurwaerders, ende andere bystaenders, | den 5. [sic, pv] September. 1672. Onderteeckent. H. D'HANE

gevolgd door:

Interpretatie | Op 't vertoogh ghedaen aen | den Koninck van weghen de Proprietarissen, | Ghegoede, Notable, ende Insetenen der Stede | ende Vryhede van *Caprijcke*, dat Syne Majesteyt | ghedient is gheweest op den 30. Julij 1672. te | decreteren het Reglement hier op over-gegeven, | [...] Gedaen tot Brussel | den 22. December 1672. *De Pa. vt.* Onderteeckent, *Routaert*

en gevolgd door:

Extraict | *Uyt den Resolutie-boeck van d'Heeren Gheestelijcke ende | Vier Leden s'Landts van Vlaenderen, ghehouden t'haerlie- | der Vergaderinghe binnen Brugghe, alwaer onder andere staet | t'naervolgende. [...] | Is gerosolveert, hier van te zenden copien authentycke | aen alle de Steden, Landen, ende Casselreyen deser Pro- | vincie, ten fijne sy, ende d'inwoonders van dien, res- | pectivelijck hem-lieden daer naer moghen reguleren, | en de was onderteeckent: | CHARLES LE GILLON | Accordeert met den voorschreven Resolutie-boeck, t'oorconden den onderschreven Raedt Pensionaris der Stede | van Brugghe. Onderteeckent: | CHARLES LE GILLON*

De band bestaat uit een hedendaags papieren schutblad dat om de katernen werd gelijkmd. Het document bestaat uit 14 fol., de hoogte bedraagt 192 mm, de breedte 152 mm.

Via de oorspronkelijke kaartcatalogus kon in de Koninklijke Bibliotheek van België nog een derde exemplaar gelokaliseerd worden. Het Reglement is hier opgenomen in een verzamelwerk met doorlopende paginering (70 pagina's) en gedrukte kanttekeningen. Het formaat van het verzamelwerk is hexadecimo (16°).

(f) **RBSM KBR III 18. 004 A (Koninklijke Bibliotheek – mengelwerken)**

REGLEMENT | BY SYNE | MAJESTEYT | Ghemaect, ende ghedecreteert inden | Secreten Raede den 30. Julij 1672. | Raeckende het Gouvernement vande onbesloten Steden, ende platten Lan- | de vande Provincie van VLAEN- | DEREN onder vyf Rubricquen. | 1. | *Van Magistraeten, ende Wetten.* | 2. | *Van Pointinghen.* | 3. | *Van Binne-Kosten.* | 4. | *Van Vacatien.* | 5. | *Van Rekeninghen.* | Getrocken uyt het Placcaet-Boeck van | den Raede van VLAENDEREN. | Tot GHENDT, by PETRUS DE GOESIN, | Drucker van Haere Majesteyt. | *Met Octroy en Privilegie voor geheel het Graefschap / van Vlaenderen.*

Met als slotformulering (p. 32):

Ghepubliceert in het Consistorie vanden / Raede in Vlaenderen, den 9. September / 1672.

Op basis van de annotatie “Liste chronologique des édits, p. 165” in de titelbeschrijvingen van de CCB ontdekte ik de bibliografie met die naam, waarin het RBSM inderdaad op p. 165 opgenomen is. Zo kon ik achterhalen dat er een exemplaar van het RBSM aangewezen zou moeten zijn in de “Archives de la Commission Royale d’Histoire” (de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, die op dit ogenblik deel uitmaakt van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten en die de *Liste chronologique* op het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw heeft samengesteld). Navraag daar leerde dat het RBSM er niet meer aanwezig was. Meer nog, dat elk spoor ervan verdwenen was. De verklaring hiervoor kan van tweeërlei aard zijn. Ofwel is het RBSM – samen met heel wat andere documenten uit de archieven van de Commissie – gedurende de oorlog door de Duitsers (die het Paleis der Academiën bezetten) verbrand. Of het RBSM werd door een van de personeelsleden van de Commissie meegenomen (dit schijnt niet zo uitzonderlijk geweest te zijn).

Transcriptie van het “Reglement by syne Majesteit Ghemaect...”

[f. 1 r°]

REGLEMENT | BY SYNE | MAJESTEIT | Ghemaect, ende ghedecreteert inden Secreten Raede | den 30. Julij 1672. Raeckende het Gouvernement vande onbesloten Ste- | den, ende platten Lande vande Provincie van Vlaenderen, onder vyf | Rubricquen. | 1. | *Van Magistraeten, ende Wetten.* | 2. | *Van Pointinghen.* | 3. | *Van Binne-kosten.* | 4. | *Van Vacatien.* | 5. | *Van Rekeninghen.* | Te GHENDT, by de Weduwe ende Hoirs van IAN VAN DEN | KERCHOVE, op d' Hooghoorte. Met Privilegie. 1672.

[f. 1 v°]

[f. 2 r° = A₂]

CAREL by der gratie Godts, | Koninck van Castillien, van Leon, van | Arragon, van beyde Sicillien, van Hie- | rusalem, van Portugal, van Navarre, | van Grenade, van Toleda, van Valence, | van Gallice, vande Maillorcken, van Se- | villien, van Sardaigne, van Cordube, van Corsicque, van | Murcie, van Jaen, van Algarben, van Algesire, van Gi- | braltar, vande Eylanden van Canarien, ende vande Indien | soo Orientale, als Occidentale, vanden Eylanden ende vasten | Lande der Zee Oceane : Aerts-Hertogh van Oostenrijk : | Hertogh van Bourgundien, van Lothrijck, van Brabant, | van Limbourg, van Luxembourg, van Gelder, ende van | Milanen : Grave van Habsbourg, van Vlaenderen, van Ar- | thois, van Bourgoignen : Pals-Grave van Thiol, van He- | negouw, ende van Namen : Prince van Swave : Marck- | Grave des Heylighs Rijck van Roomen : Heere van Salins, | ende van Mechelen; ende Dominateur in Asien, ende in | Africken. Alsoo wy onderricht zijn, dat in 't faict vande | ommestellinghen ende administratie van publicque Penninghen | in onse Provincie van Vlaenderen, gheglisseert zijn groote | ende excessive abuysen; ende dat veele Magistraeten ende Of- | ficieren in plaetse van hun te quytten van het devoir van hun | Officie, de selve zijn authoriserende in sulcker voeghen, dat | in verscheide Prochien vande selve Provincie op den naeme

[f. 2 v°]

van Binne-kosten jaerlijkx ghebrocht worden diversche on- | deughdelijcke sommen, tot beswaernisse ende verdruckinghe van | onse goede ondersaeten, tot daer toe dat de selve sommen in | veele plaetsen excederen de quote die sy betaelen moeten aen | ons in de Beden ende Subsidien aen ons gheaccordeert tot be- | scherminghe van het Landt ; ende dat onse voorseyde onder- | saeten daer door niet alleenlijck ghestelt en worden buyten | staet, omme daer-inne ghevoeghelijck te continueren ; maer oock | gheschaepen zijn van te komen tot de uytterste ruine ; ten | waere by ons daer-inne behoorelijck wierde voorsien : SOO | IS 'T, dat wy niet meer ter herten hebbende als het solaes | van onse voorseyde goede ende ghetrouwe ondersaeten, ende | willende de selve bevrijden vande voorseyde onbehoorelijcke | exactien, hier op ghehoort onse lieve ende ghetrouwe die Luy- | den van onsen Provinciaelen Raede in Vlaenderen (naer dies | al-vooren dry van hemlieden op alles gheconfereert hadden met | de Ghedeputeerde vande Gheestelijcke ende Vier Leden van | onse voorseyde Provincie) ende op alles ghehad t' advys van | onse seer lieve ende ghetrouwe die Hooft-President ende Luyden | van onsen Secreten Raede, hebben by deliberatie van onsen seer | lieven ende ghetrouwen Neve Don Juan Domingo de Zuniga, | ende Fonseca, Grave van Monte-Rey, ende van Fuentes, Marck- | Grave van Tarraçona, Edelman van onse Camere, Stadt- | houder, Gouverneur, ende Capiteyn Generael van dese onse | Nederlanden, ende van Bourgoignen, &c. geordonneert ende | ghestatueert, soo wy ordonneren ende statueren by desen by | vorme van Edict, het naervolghende

[f. 3 r° = A₃]

Raeckende de Magistraeten, | ende Wetten. | I. | AL-VOOREN/ DAT ALLE | de Heeren ende Vrouwen, t' zy Ghee- | stelijcke, oft Werelijcke, misgaders | alle Officieren die daer toe ter causen | van hun officie gherecht zijn : de Ma- | gistraeten van hemlieden Dorpen, | Prochien, Vryheden, Heerlijckheden, | ende onbesloten Steden, ligghende onder onse Ghehoor- | saemhey, ofte Jurisdiction vanden Provincie van Vlaende- | ren, de welcke by ons, ofte onse Commissarissen niet en | worden vermaeckt, zullen vernieuwen t' elcken Jaere ten | precisen daghe by hemlieden te designeren, ende den sel- | ven dagh onderhouden, op pene dat onsen Procureur Ge- | nerael van Vlaenderen, ofte andere uyt onsen naeme te | committeren by die vanden Raede in Vlaenderen, de voorsz. | Wetten zal vermaecken ten koste vande defaillantent. | II. | Ordonnerende dienvolghende aen alle de voorseyde | Heeren, Vrouwen, ende Officieren, binnen veerthien da- | ghen naer de publicatie deser, aen onsen voorseyden Procu- | reur Generael, over te senden de designatie vanden voor- | seyden dagh, op peyne dat den selven zal worden ghestelt | by die van onsen Raede in Vlaenderen, welcken dagh al- | tydt zal worden onderhouden ; ende gheinregistreert door | den voorseyden Procureur Generael, in een Register daer

[f. 3 v°]

toe te maecken, t'welck altydt blyven zal in de Archiven | vande Camer van onsen voorseyden Raede. | III. | Soo den grondt, ende fundament van eene goede di- | rectie van alle Magistraeten is consisterende in het verkie- | sen vande goede, ende eerbaere Luyden, soo zullen de | voorseyde Heeren, Vrouwen, ende Officieren, ghehouden | wesen hemlieden t' informeren op het comportement vande | persoonen, de welcke sy tot de voorseyde fonctie willen | promoveren, prefererende altydts de meeste ghegoedde, | ende ghebruyckers woonachtigh binnen de selve Prochien, | sonder te moghen vande selve Magistraeten ter dier causen | eenigh profijnt ontfanghen, niet meer by middel van ver- | koopinge, verpachtinghe, recognoissance, ofte anders- | sins, daer over de selve Magistraeten zullen moeten doen | den eedt in handen van Bailliu, ende daer gheen Bailliu | ter plaetse en is, in handen vanden Schaut, ofte Meyer, ghe- | prescribeert by het Placcaet vanden Jaere sesthien hondert | seven-en-twintich, dat sy directelijck nochte indirectelijck | jet ghegheven en hebben, belooft te gheven, oft gheven | en zullen ; welck Placcaet in 't doen vanden eedt hemlieden | zal vooren ghelesen worden ; alles op de penen ende amen- | den daer by ghedreghen. | IV. | Ghelijcken Eedt zullen moeten doen den Bailliu, | Greffier, Schouteeten, Meyers, Ammans, ende alle andere | Officieren in handen vande Wet vande Casselrye, Lande, | ofte Prochie, daer onder sy ressorteren, al-eer sy zullen mo- | ghen gheadmitteert worden in de possessie ; de welcke de | selve fonctie niet en zullen moghen bedienen, ende t' samen | wesen Schepenen.

[f. 4 r°]

V. | In 't regard van alle welcken, hoe wel omme ghenoe- | ghen voorsien was by ons voorseyde Placcaet, dies-niet- | teghenstaende, soo wy verstaen, dat eenighe Heeren, Vrou- | wen, ofte andere Officieren zijn treckende jaerlijcxsche pen- | sioenen, verklaeren de selve nul, ende van onweerde : ver- | biedenden wel scherpelijck de selve van nu voortaan meer te | betaelen, ten zy hebbende justen titel ter contrarie, den welc- | ken sy zullen hebben over te brenghen in handen van onsen | Procureur Generael, binnen dry maenden naer de publicatie | deser, op pene van naer dies niet admitterelijck te zijn, ende | daer van te vervallen. | VI. | Wesende oock onse intentie, dat de selve Officien zul- | len moeten bedient worden in persoone, sonder de selve door | andere te laeten bedienen, ten zy om sieckte, ouderdom, oft | andere inexcusable redene, in welcken ghevalle evenwel niet | en zal ghepermitteert worden eenigh pensioen te creeren, | ofte recognoissance te trecken, dies zullen de Baillius, Gref- | fiers, ende andere Officieren, schuldigh zijn te woonen ten | platten Lande, sonder nochtans daer onder te begrypen | den ghonen recht

hebbende om eenen Stadt-houder te | stellen. | VII. | Soo oock de voorseyde Heeren, Vrouwen, ende Of- | ficieren voorseyt, niet en zullen vermoghen te creeren ofte | admitteren Vader ende Sone, Schoon-vader ende Schoon-

[f. 4 v°]

sone, twee Broeders, ofte Swaghers, den eenen voor Bailliu, | ende den anderen voor Greffier, ofte de selve beede t' samen | in Wette te stellen ; verklaerende sulckdanighe Collatie nul, | ende van onweerden, ten effecte dat eene van twee alleene | zal blyven in dienste. | VIII. | De selve Officieren ende Schepenen soo gestelt zijnde, | en zullen niet moghen binnen den jaere afghedanckt worden, | sonder legitime redene, die oock behalvens twee, uytterlijck | dry, niet langher en zullen moghen continueren als een jaer, | ten waere in plaetsen luttel bewoont, ende alwaer luttel per- | soonen ghevonden worden, daer toe hebbende de qualiteyt, | in welcken ghevalle de Wetten zullen moghen continueren | voor den tydt van dry jaeren. | IX. | Ordonnerende wel expresselijck, datmen in 't vernieu- | wen vande selve Wetten, gheene teiringhe en zal moghen | doen ; nemaer zal aen elck vande af-gaende, ende aen-komen- | de Schepenen by forme van Wijn-ghelt, ghegheven wor- | den eenen halven pattacon, ende aen Bailliu, Amman, ofte | Meyer, Burghmeester, ende Greffier elck vyf schellinghen | grooten. | X. | Ordonnerende bet voorts, dat de voorseyde Wetten | zullen moeten vergaderen alle veerthien daghen ten min- | sten eens, in hemlieden oudt Schepen-huys daer een is, ende

[f. 5 r° = B]

daer niet, zullen hebben te designeren voor dat Jaer de | plaetse, ende ure (die wesen zal ten thien uren s' morghens) | van hunne ordinaire vergaderinghe, ende de selve te publi- | ceren by Kerckghebode, ende met Plack-brieven, ten | fijne een jeder daer van soude wesen gheinformeert ; ghe- | duerende welcke vergaderinghe sy zullen schuldigh zijn af | te doen alle de affaires, de Prochie, ende Particuliere | raeckende, sonder de moghen scheeden, ten zy dat de selve | zijn gheexpedieert. | XI. | Sonder dat jemandt hem vande selve vergaderinghe | zal moghen absenteren : nemaer hem moeten vinden ter | plaetse, ende ure ghedesigneert; namentlijk eerst den Gref- | fier om te prepareren d'affairen de Prochie, ende Particu- | liere raeckende, die moeten behandelt wesen, op pene | dat den gonen niet comparerende, zal verbeuren eene boete | van dry schellinghen grooten, ten profijte vande presenten, | ten zy om sieckte, ofte andere legitime redenen, die hy schul- | digh wert te kennen te gheven aen den Burghmeester oft | anderen presiderende, om dien-aengaende te dispenseren. | XII. | Den Greffier zal onderhouden een pertinent Registre, | ende daer in schryven alle de Resolutien, Ordonnantien, | ende Deputatien van Schepenen, met de causatie van diere. | XIII. | Verbiedende als hier vooren aen de voorseyde Baillius, | Meyers, Schouteeten, Burghmeesteren, Schepenen, Gref-

[f. 5 v°]

fiers, Ammans, Dienaeren, ende andere dependierende van | het Magistraet, eenighe teiringhen te doen tot laste vande | Prochie, ofte ghemeente, t'zy ten respecte van eenighe or- | dinaire oft extraordinaire vergaderinghe, oock alwaer't by | forme van recompense van ander extraordinaire diensten. | Raeckende de Pointinghen. | XIV. | DE POINTERS / ENDE | Setters, zullen ghestelt worden als naer ou- | de usantie, de welcke zullen ghehouden zijn | te dienen een gheheel Jaer, sonder ghedue- | rende den selven tydt moghen verandert worden. | XV. | Die oock ghehouden zullen zijn te doen den eedt, dat | sy egalijck, ende sonder dissimulatie naer costuyme zullen | doen de Pointinghen, ende Ommestellinghen, sonder jemandt vry te laeten in deele, ofte gheheele, niet meer den | Heere, Vrouwe, ofte Officieren vande Prochie, Abdyen, | Cloosters, Pastoor, Capellaen, ofte andere, oock niet op | pretext van recompense, begrypende daer-inne alle soorten | van Landen, Cloosters, Huysen, Thienden, Meulens, | t'beluyck van op ende Neder-hof, ende voordere, als naer | costuyme van elcke plaetse, op pene dat de ghone contrarie | doende,

zullen ghestrafte worden als meyneedghe, oft an- | dere arbitraire correctie.

[f. 6 r° = B₂]

XVI. | Ende soo wy verstaen, dat sommighe Heeren, ofte | Vrouwen, Cloosters, ofte andere
persoonen soo Gheeste- | lijcke als Werelijcke, hemlieden zullen willen prevaleren | met
eenighen apparenten titel van transactie, ofte accorde, | hebbende hemlieden Inghesetene soo
weten te induceren, | ende persuaderen, dat sy aen de selve hebben toeghestaen | exemptie vande
selve Pointinghen, tot sekere quantiteyt | van Lande, ten grooten interesse, ende prejuditie vande |
Proprietarissen, d'Inghesetenen, ende hemlieden Naer- | commers: *Soo is't*, dat wy de selve
accorden, ofte trans- | actien, zijn houdende by provisie in staete; ende dat de | ghone hun daer
mede willende behelpen, de selve zullen | hebben over te brenghen binnen dry maenden naer de
pu- | blicatie van desen, in handen van onsen Procureur Gene- | rael van Vlaenderen, omme naer
sommier ghehoor vande | Wet-houderen vande plaetse, ofte andere gheinteresseerde, | ten
overstaene vande Raeden Fiscaelen, op de subsistentie | van diere ghedisponeert te worden,
soomen in Justitie zal | vinden te behooren; verbiedende in toe-komende het maec- | ken van
dierghelijcke accorden, ende contracten, de welc- | ke wy van als nu voor als dan verclaeren nul,
ende van on- | weerden. | XVII. | In de voorseyde Pointinghen, en zullen Schepenen | niet moghen
intervenieren, nemaer zullen de voorgaende | Pointingh-rollen, ofte andere Registers inhoudende
de | naemen, ende toenaemen vande ghebruyckers, ende de | grootte van Lande, ten effecte vande
voorseyde Pointin- | ghe ghestelt worden in handen vande selve Pointers.

[f. 6 v°]

XVIII. | Sonder dat de selve ghebruyckers ten boecke bekent | staende, eenigh afwys zullen
vermoghden te doen, ofte af- | schryvinghe van Lande, ten zy dat sy ten voorseyden Re- | gistere,
ofte Pointingh-rolle kenbaer maecken hemlieden | proprietaris, ofte successeur, ende de grootte
van Lande | voor het doen vande Pointinghe, ende den selven aldaer | soo doen op-teeckenen, op
pene van selve met de Pointin- | ghe belast te blyven, ende die te moeten betaelen. | XIX. | De
Wet-houders, ende Pointers, zullen ghehouden | wesen de respective quoten van hemlieden
Prochien te | doen repartisseren, en de Pointingh-boecken ofte Rollen te | stellen binnen veertien
dagen naer het ontfanghen vande | brieven, ende beschryvinghe, uyt-ghesonden by die vande |
Casselrye, ofte Landt; ofte anderen korten termyn, indien | sulcx wierde gheprescribeert by de
selve beschryvinghe, op | de boete van twintigh guldens tot laste van jeder, te twee | derden tot
ons profijt, ende het ander derde voor den aen- | brengher, boven alle schaeden, ende interesten
die door de | voorseyde negligentie souden kunnen ghebeuren, t'zy door | executie, oft andersins.
| XX. | De selve Pointers, ende Setters, zullen profiteren vier | ponden parisis s'daeghs op hunnen
kost, soo wanneer sy | effectivelijck, ende gheheele dagen zullen vachieren; ende | den Greffier
vachierende tot het stellen vande selve Poin- | tinghen ses ponden parisis s'daeghs, sonder
eenighe teire tot

[f. 7 r° = B₃]

laste vande Prochie te moghen brenghen, ofte andere vaca- | tien te pretenderen. | XXI. | Welcke
Pointinghe ghedaen zijnde, soo zal den nae- | sten Sondaeghe daer van Kerck-gheboden, ende
Plack-brie- | ven ghedaen worden, daer by men een jeghelijck zal adver- | teren, dat op den dagh,
ende ure daer by te presigieren, | de verpachtinghe vande inninghe zal gheschieden den | minst
biedende den naesten, danof den Instel zal gheschie- | den by beslotene brieven, ende naer den
Clop-slagh zullen | de billetten moeten gheopent worden by den Greffier, ter | presentie van
Schepenen, ende den minsten Instelder zijn- | de bevonden, zal hooghe, ende overluyt gheroepen
wor- | den wie de selve inninghe aenveerden wilt op minderen | prys, daer toe den Over-slagh
open ghelaeten wert den tijdt | van een ure. | XXII. | Ten voorderen, zal de Verpachtinghe moeten
ghe- | schieden op de naervolghende Conditien, de welcke voor | den Instel by den Greffier

hooghe, ende overluyt zullen | ghelesen worden. | XXIII. | Eerst, dat den Pachter zal moeten stellen goeden, souffi- | santen, resseanten, ghecertifieerden Zeker binnen acht da- | ghen naer den Overslagh, op pene dat de selve Verpach- | tinghe op het fol Renchier andermael t'hemlieden koste zal | ghedaen worden, boven alle schaeden, ende interesten die | hy zal moeten presteren, sonder dat hy middelertijdt zal | vermoghen te doen eenighe inninghe.

[f. 7 v°]

XXIV. | Ten tweeden, dat den selven Ontfanghere, ofte | Hayer, ende hemlieden Borghen, zullen moeten afdrae- | ghen alle onkosten van executien die tot laste vande Pro- | chie souden komen te gheschieden by ghebreke van tyde- | lijcke betaelinghe, ghebeurende door hunne versuymenisse, | oft negligentie. | XXV. | Ten derden, dat den Ontfangher vande Casselrye | ende Lande, zal vermoghen directelijck te doen executeren | solidairelijck soo den voorseyden Ontfangher, als sijne Bor- | ghen, sonder divisie ofte excussie, tot verhael van t'ghone | den Lande ofte Casselrye is toe-komende; ten welcken | effecte, Schepenen schuldigh zullen zijn den Aen-nemer, | sijne Borghen, ende Certifianten, kenbaer te maecken aen | den Ontfangher vande Lande, aen den welcken sy den Uyt- | sendt moeten betaelen, ende dat binnen acht daghen naer | de verblyvinghe, op pene van selve executabel te wesen | sonder verghelt als de Ontfanghers, ende te presteren | alle schaeden, ende interesten, die by faute van diere, daer | uyt zullen komen te resulteren. | XXVI. | Welcken Aen-nemer oock schuldigh zal wesen, ten | eersten Sondaghe hem kenbaer te maecken by publicatie, | ende Kerck-ghebode, ten sijne een-jeder aen hem kome | betaelen sijne Pointinghen, ende Settinghen.

[f. 8 r°]

XXVII. | Ten vierden, dat Bailliu ende Schepenen naar som- | matie zullen vermoghen te verkoopen de réele Goederen | vanden selven Ontfangher, mitsgaders van sijne Borghen, | ende naer excussie, oock de ghone vande Certifianten, t'zy | Leen ofte Erfue, ende dat met twee Sondagsche Kerck- | gheboden à la haulche, sonder andere Wetticheden te moe- | ten oorbooren. | XXVIII. | Ten vyfden, dat den voorseyden Ontfangher oock | ghehouden zal wesen te innen, ende ontfanghen op ghe- | lijcken penninck als hy den Pointingh-boeck zal aenghen- | men hebben, alle andere in-komen van baete t'zy Calchye- | ghelt, Brugghe-ghelt, ofte andere middelen de Prochie toe- | komende, stellende de selve in ontfanghe in eene particu- | liere Rubricque, ten zy in opene Steden daer eenen Stadts- | Tresorier is. | XXIX. | Ten sesden, dat den selven Ontfangher zal schuldigh | zijn te innen, ende ontfanghen het baetelijck slot voor | de Prochie vanden afgaenden Ontfangher, ende dat bin- | nen dry maenden naar de ghedaene Rekeninghe vanden af- | gaenden, op pene dat hy in sijne Rekeninghe daer mede | zal belast worden, ende t'selve goet moeten doen, ten | welcken effecte den ontfanck van t'selve slot in de Verpach- | tinghe kenbaer zal ghemaect worden, ende de inninghe | mede verpacht.

[f. 8 v°]

XXX. | Ten sevensten, dat den ghonen zijnde Ontfangher | gheworden vanden eersten Boeck, van ghelijcken zal moe- | ten aenveerden op den selven prys, alle de andere omme- | stellinghen de welke binnen den selven Jaere zullen ghe- | schieden. | XXXI. | Ten achtsten, dat hy ghehouden wert alle sijne betae- | linghen te doen in handen vanden Ontfangher vanden | Lande ofte Casselrye t'sijnen koste, sonder daer vooren | eenighe dagh-hueren te pretenderen. | XXXII. | Ten lesten, dat de selve Ontfanghers niet en zullen | vermoghen eenighe penninghen procederende uyt de Cot- | tisatione, ende Pointinghe ghedaen tot betaelinghe vande | Subsidiën, ende Binne-kosten, te diverteren tot betaelin- | ghe van andere schulden vande Prochie, niet selfs by or- | donnantie van Hoofmannen, Schepenen, Pointers, ofte | andere Regeerders, de welke de Ontfanghers niet en zul- | len moeten reverenderen, op pene dat sy de selve niet en | zullen moghen brenghen in rekeninghe, mitsgaders te pre- | steren alle schaeden ende interesten die de Prochie daer | door

soude komen te lyden, ende boven dien t'incurreren | de boete van hondert guldens, de welcke oock zullen in- | curreren de ghone die dierghelijcke ordonnantien hebben | verleent, ende ghedepescheert.

[f. 9 r° = C]

XXXIII. | Verbiedende wel expresselijck aen alle Heeren, ende | Vrouwen, soo Gheestelijcke als Werelijcke, van Prochien, | Heerlijckheden, Dorpen, ende andere plaetsen, Baillius, | Greffiers, Schepenen, Sergeanten, Dienaeren, hemlieden | Ghecommitteerde, ofte Vrienden, bestaende aen de voor- | seyde Heeren, ende Vrouwen, Baillius, ende Greffiers in | den tweeden graet, volghende de computatie Canonicque, | de voorseyde boecken te pachten, op pene van nulliteyt, | ende her-verpachtinghe op t'fol Renschier, soo hier vooren | gheseyt is. | XXXIV. | Ende by aldien men bevonde, dat sy den selven Pacht | aensloeghen door een ghesupposeert persoon; ordonneren | dat sy boven de voorseyde nulliteyt van pachte, zullen ghe- | straft worden met deportement, bannissement, ofte anders- | sins. | Raeckende de Binne-kosten. | XXXV. | SOO WY VOORDER ZIJN | onderricht vande groote, ende exorbitante | abuysen, ende excessen, de welcke worden | ghecommitteert, ende ghebrocht onder den | deck-mantel vande Prochie, ofte Binne-kosten, waer door | boven dien menichte processen zijn gheresen tot de totale

[f. 9 v°]

ruine, ende verdriet van veele arme ghemeenten, ende ver- | minderinghe van onse Beden, ende Subsidiën, ende daer- | inne willende principalijck voorsien; ordonneren, datmen | nu voort-aen gheene Pointinghen doen en zal vande selve | Binne-kosten, ten zy datter al-vooren by Bailliu, ende | Schepenen, twee vande meeste proprietarissen by de ghe- | meene Ghelanden, ende vyf Notable by de Inghesetene te | kieser (de welcke daer toe specialijck zullen gheadverteert, | ende beschreven worden) resolutie zal ghenomen worden | hoedanighe partyen van Binne-kosten in Pointinghen zul- | len ghebrocht worden. | XXXVI. | Wel verstaene, dat vande selve Binne-kosten gheene | ommestellinghen en zullen moghen ghedaen worden, ten zy | naer voorgaende Octroy daer toe te versoeken, inghevol- | ghe van onse Placcaeten, ende Ordonnantie regulative | daer op ghemaect by die van onsen Raede in Vlaenderen, | op den seven-en-twintichsten Maerte seshien hondert een- | en-veertich. | XXXVII. | Welcke Pointinghe van Binne-kosten wy verbieden | voortaan meer te gheschieden als eens s'jaers, distinctelijck | vande Pointinghen vanden Uytsendt ghedaen by die vande | Casselrye, ofte Lande, de welcke oock zullen ghebrocht | worden in eene rekeninghe onder separate Rubricquen, | ende niet gheminghelt metten Uytsendt. | XXXVIII. | Ordonnerende dat de voorseyde Notable zullen moe- | ten dienen een gheheel Jaer, ghelijck in't regard van Sche-

[f. 10 r° = C₂]

penen hier vooren gheseyt is, ende gheroepen worden op | alle saecken, ende deliberatien, de belastinghe van t'ghe- | meente aengaende, op pene van nulliteyt indien contra- | rie ghedaen wierde, ende arbitraire correctie. | XXXIX. | Voorder, omme te voorsien in toe-komende tyden alle | debatten, de welcke soudē konnen ghemoveert worden | wat partyen voor Binne-kosten, moeten ghehouden wor- | den; soo verclaeren wy gheenderhande voor soodanigh te | moghen passeren, ten zy dat den noodt absolutelijck t'selve | soo verheescht heeft ten profijte vande Prochie, ende de | betaelinghe inexcusabel is gheweest. | XL. | Daeromme verbieden wy expresselijck boven t'ghone | hier vooren gheseyt, alderhande teiren in 't hooren vande | rekeninghen, de ghone op Feest, ende Kermis-daghen | plachten te gheschieden door Bailliu, Schaut, Meyer, Sche- | penen, Guldens, ofte Dienaeren, alle soorten van defroyen | de welcke voor desen moghen ghegheven zijn gheweest aen | eenighe passerende personen, oock alwaer

het soo, dat de | selve gheschieden by forme van herkentenisse, oft recom- | pense. | XLI. | Item alle onkosten, ende teiringhen, de welcke plach- | te te gheschieden in het schieten vanden Gaey, ofte door | de Wey, ende Jacht-knechten.

[f. 10 v°]

XLII. | Dat de Wet niet en zal vermoghen te laeten gheschie- | den eenighe teiren, oft die te betaelen door Deurwaerders, | ende andere Officieren, ofte hemlieden Assistenten doende | executie; veel min zullen de gheexecuteerde moghen sooda- | nighe teire doen tot laste vande ghemeente. | XLIII. | Aen welcken Deurwaerder, ofte Dienaeren, oock | wordt verboden de selve teire te doen ten koste vande Pro- | chie, op de boete van hondert guldens t'elcker reyse. | XLIV. | Voorts en zal onder de selve Binne-kosten niet mo- | ghen ghebrocht, nochte gherekent worden eenighe teirin- | ghen van Bailliu, Burghmeester, Schepenen, Greffier, | ofte andere Officieren, ende Notable, reysende in nootsaec- | kelijcke affairen vande Prochien, ofte onbesloten Steden, | dan enckelijck de vacatien, ende dagh-hueren gheschiedt | by resolutie vande Wet, noch oock moghen brenghen | eenighe tractementen, ofte beschinckinghen ghedaen aen | Advocaeten, Procureurs, ofte andere hemlieden employe- | rende voor den dienst vande ghemeente. | XLV. | Eyndelinghe worden verboden alle soorten van teirin- | ghen tot laste van de ghemeente, op hoedanigh pretext t'sel- | ve soude moghen wesen.

[f. 11 r° = C₃]

XLVI. | Wesende oock ons verstand, datmen in plaetse vande | selve teiren, gheene recompense oft by-legh doen en zal, | oock alwaer't soo, dat de Heeren, Vrouwen, ofte andere | publicque persoonen door introductie over veele Jaeren | t'selve altijd gheprofiteert hadden. | XLVII. | Verbiedende oock alle toe-legghen aen de Pastooren, | Capellaenen, oft Kosteren, ten respecte van tractementen | van Predicanten, ofte andere Gheestelijcke, ofte te doen re- | demptie van eenighe omme-ganghen ofte aelmoessen. | XLVIII. | Van ghelijcken te gheven eenighe huys-huere, ofte | woonste aen den Pastoor, te doen reparatien aen het Pasto- | rael-huys, ofte de Kercke, als wesende een last van de Thien- | de-heffers, ofte Pastooren, op de modificatien ghedregghen by onse Placcaeten. | XLIX. | Bet voorts, worden verboden alle presenten, ende | ghiften soo aen Gheestelijcke als Werelijcke persoonen, | oock al waer't dat t'selve gheschiede by forme van recom- | pense, ende merckelijck oock niet aen de Ontfanghers van | Steden landen, ofte Casselryen. | L. | Dien-volghende, worden nul, ende van onweerden | verclaert alle soorten van ghiften ghedaen aan den Heer,

[f. 11 v°]

ofte Vrouwe vande Prochien, Bailliu, Schepenen, ende | Greffier, ofte andere Officieren, ten respecte van hemlie- | den Kinderen, ingressie van Religie, eerste Misse, Vont- | ghiften, ofte hoedaenigh andere pretext t'selve soude moghen | wesen. | LI. | Noch en zalmen van nu voortaan ten koste vande | ghemeente meer gheven eenighe casacken, ofte andere | kleedinghe aen de Dienaeren, ofte Amptmans vande Pro- | chie, oock niet t'ghone jaerlijcx plachte ghegheven te wor- | den aen de Guldens. | LII. | Eyndelinghe, alle soorten van ghiften ofte smaeckende | nature van dies, ende extraordinaire by-legghen, alwaer't | dat de selve hier vooren niet en waeren ghespecificceert. | LIII. | Verbiedende aen alle Heeren, ende Vrouwen vande | Dorpen, Prochien, Heerlijkheden, ende andere plaetsen, | tot laste van het ghemeente te brenghen eenighe onkosten | by hemlieden ghesupporteert in het administreren vande | Justitie criminele, op pene van contrarie doende, te ver- | beuren de boete van dry hondert guldens. | LIV. | Soo wy van ghelijcken verbieden aen alle Heeren, | ende Vrouwen vande voorseyde opene Steden, ofte Pro- | chien, hemlieden Insetenen te doen doene voor hun eeni- | ghe croweyen, ofte redemptie van diere, ten waere heb-

[f. 12 r°]

bende recht oft titel ter contrarien, ofte dat d'Insetenen | vrywilligh de selve croweyen wilden doen buyten obligatie. | LV. | Niet wesende voorts ghepermitteert, te gheven eeni- | ghe pensioenen t'zy ten profijte vanden Pastoor, den Heere, | Vrouwe, Bailliu, Greffier, Advocaeten, Procureurs, oft | andere. | LVI. | Ende soomen niet-min bevindt, datter veele jaerlijck- | sche pensioenen zijn ghecreert ten profijte vande voorseyde | persoonen, verclaeren de selve nul, ende van onweerden, | ten waere de ghone gheconstitueert van over de dertich Jae- | ren, ende t'zedert niet gheaugmenteert, danof in kennen | zal moeten ghedaen worden ter eerste rekeninghe. | LVII. | Interdicerende aen de voorschreven Bailliu, ende | Schepenen, eenigh ghelt op te lichten, sonder consent van | de Notable, ende ten zy den noot sulcx verheescht, in | welcken ghevalle sy zullen ghehouden wesen van ons te | versoecken Octroy binnen een Maendt daer naer, op pene | van nulliteyt, ende dat sy in hemlieden privéen naeme zul- | len moeten presteren alle schaeden, ende interesten. | LVIII. | Indien gheviele, dat door eenigh merckelijck onghe- | val eenighe Prochien wierden ghebracht tot eene onmoghe- | lijckheyt van hemlieden quoten op te bringhen, zullen

[f. 12 v°]

Schepenen, ende Pointers, ofte Ontfanghers, ghehouden | zijn t'selve by requeste te kennen te gheven aen die vande | Casselrye, oft Lande, eer d'executie gheschiede, omme | daer-inne voorsien te worden, als naer redene. | Raeckende de Vacatien. | LIX. | INDEN ERRSTEN/ORDON- | neren dat elcken Schepenen voor t'hooren | vande Rekeninghen, niet meer en zal moghen | profiteren dan vier schellinghen grooten | vlaems, ende den Burghmeester, Hooftman, Bailliu ende | Greffier, vijf schellinghen grooten, boven het appostilleren | ende doubleren vande selve Rekeninghe. | LX. | Interdicerende aen alle de voorseyde Wetten te com- | mitteren, oft deputeren jemandt tot het doen vande affai- | ren de Prochie raeckende, ten zy den noot sulcx is verheef- | schende, ende in welcken ghevalle sy maer eenen en zullen | vermoghen te deputeren, t'zy den Bailliu, Greffier, oft je- | mandt anders vande Wet (sonder daer toe te ghebruyc- | ken den Heere vande Prochie) aen den welcken zal ghe- | gheven worden commissie by gheschifte, inhoudende de re- | dene vande deputatie, de welcke den Greffier zal moeten | enregistreren, met specificatie vande naemen vande Sche- | penen daer over hebbende ghestaen, de welcke niet en zul- | len moghen wesen in minder nombre dan vijf.

[f. 13 r° = D]

LXI. | Dat Schepenen vachierende binnen dry mijlen buy- | ten het District van hunne Residentie, maer en zullen pro- | fiteren vijf schellinghen grooten s'daeghs, ende den Bailliu, | Schaut, Meyer, Amman, Burghmeester, ende Greffier | acht schellinghen grooten daeghs; nemaer binnen de limi- | ten van hemlieden Prochien en zullen niet moghen hebben | eenighe extraordinaire vacatien. | LXII. | Ende by soo verre de voorseyde Bailliu, Burghmee- | ster, Schepenen, ofte Greffier moesten vachieren buyten | hemlieden District boven de dry mylen, zullen de voorsz. | Schepenen voor jeder dagh profiteren acht schellinghen | grooten vlaems, ende den Bailliu, Burghmeester ofte Gref- | fier, thien schellinghen grooten vlaems; nemaer stille bly- | vende ter plaetse waer henen sy ghedeputeert zijn, zullen | Schepenen alleen profiteren vijf schellinghen grooten | vlaems, ende den Bailliu, Grefier, ofte Burghmeester acht | schellinghen grooten. | LXIII. | Dies zullen de voorseyde Bailliu, Burghmeester, Sche- | penen, ofte Greffier t'hemlieden wederkomste prompte- | lijck moeten overgheven, emmers ter naeste vergaderinghe | pertinente specificatie vande daghen die sy hebben gheva- | chiert, ende pertinent rapport doen van t'ghone by hem- | lieden uytghevrocht, ende ghebesoigneert, om by de Wet | gheresolveert te worden, ende te verleenen ordonnantie | van betaelinghe, op pene van te vervallen vanden ghemeri- | teerden loon.

[f. 13 v°]

Interdicerende de Wetten eenighe processen te in- | tenteren voor wat Recht-banck t'selve soude
moghen | wesen, ten zy al-vooren gheconvoceert hebbende de No- | table, ende meeste Ghelande,
soo hier vooren is gheseyt, | om daer over te draeghen hemlieden consent, ende t'selve | ghedaen,
de saecke als dan te consulteren met dry vande fa- | meuste Advocaeten vande naest-gheleghen
plaetse, nemen- | de daer toe vande selve schriftelijck advys ten beleede van | eenen by hemlieden
daer toe te deputeren als vooren. | LXV. | Tot voordr instructie van welke saecke (indien het |
advys ghedraeght dies in te volghen) Schepenen, ende | Greffiers niet en zullen vermoghen te
doen expresse voya- | gen; nemaer zullen schuldigh zijn d'instructie schriftelijck | over te senden
aen hemlieden Advocaet, ofte Procureur, | door den welcken gheschieden zullen de comparitien,
ten | waere sy personelijck moesten compareren tot het doen | van eenighe eeden, oft andersins,
by ordonnantie vanden | Juge. | LXVI. | Nochte en zullen oock vermoghen voyagen te doen | om
d'uyttinghe van processen te vervolgghen, dan zullen | vermoghen te schryven brieven aen de
Raeden, ofte Ma- | gistraeten daer vooren de selve processen zijn hanghende, | ofte wel aen den
Rapporteur der selver.

[f. 14 r° = D₂]

LXVII. | Soo wanneer de processen hanghende voor de respecti- | ve Wetten ghesloten zijn in
rechte, ende ghesonden zullen | moeten worden ten advyse aen Advocaeten; soo ordon- | neren
wy, dat de selve zullen ghecachetteert ghesonden | worden door den Officier aen de ghone die sy
zullen heb- | ben te denomineren by hemlieden missive, sonder datter | jemandt vande Wet, oft
Greffier ten dien opsichte zal ver- | moghen te vachieren. | LXVIII. | Welck advys ontfanghen
hebbende, de Wet schuldigh | zal zijn te volghen, ende hemlieden Sententie in confor- | miteyt
van dien, te prononcieren ten eersten Dynghedaghe, | sonder te moghen andermael ten advyse
senden aen andere | Advocaeten. | Raeckende de Rekeninghe. | LXIX. | DE REKENINGHE ZAL
| moeten gheschieden op de ordinaire Wet- | plaetse, ende niet ten huysse vanden Heere | ofte
Vrouwe t'elcken Jaere, immediatelijck | voor het vernieuwen van het Magistraet, daer-inne bren-
| ghende den ontfanck, en de uyt-gheven van t'gheheele jaer, | onder dry distincte respective
Rubricquen, te weten, eene | Rubricque vanden Uytzendt van de Casselrye, ende Lande, | ende
ghelijcke Rubricque van betaelinghe daer op ghe-

[f. 14 v°]

daen, een andere van t'ghone uytghesonden tot betaelin- | ghe van de Renten, ende croiserende
obligatien, ende eene | derde vande Prochie-kosten. | LXX. | Datmen ten minsten acht daghen
voor t'doen vande | Rekeninghe, zal moeten doen Kerck-gheboden, ende | convocatien, soo
vande Proprietarissen, als Notable, | ende andere Inghesetenen, ende particulierlijck beschry- |
ven de Ghecommitteerde vande Ghelande, soo hier | vooren gheprescribeert is Articulo primo
vande Binne- | kosten, sonder dat de Wet (den ghedesigneerden dagh soo | ghepubliceert) zal
moghen her-stellen, oft veranderen, op | pene van alle kosten, schaeden, ende interesten, van
welc- | ke debvoiren den Ontfangher zal moeten doen blycken by | pertinenten relase, al-eer de
Rekeninghe zal moghen over- | hoort worden, alles op pene van nulliteyt, ende dat de | voorseyde
Rekeninghe zal worden her-hoort ten koste van | den voorseyden Bailliu, Schepenen, ende
Greffier. | LXXI. | Ordonnerende voorts, datmen daeghs voor het doen | vande Rekeninghe, zal
bringhen, ende af-lesen de Poin- | tingh-rolle, ten aenhooren van een jeder, naer welcken | den
nombre van Lande zal worden ghecalculeert, omme te | sien of die accordeert met de portée in de
Rekeninghe ghe- | brocht, ten welcken effecte den Ontfangher zal moeten | specificeren den
nombre van Lande, ende hem belasten met | den vollen ontfanck, op datter niemandt en wordt
ghefa- | voriseert, sonder daer-inne te brenghen eenighe missethede.

[f. 15 r° = D₃]

Ende niet-min, indien ghebeurde, datter eenighe | Landen door collusie, ofte andersins ten deele oft gheheele | wierden vry ghehouden, door, ende op wat pretext t'selve | soude moghen wesen, zal den Ontfangher, Bailliu, Schaut, | Meyer, Greffier, ende Schepenen, mitsgaders Pointers, | ende Setters, jeder incurreren de boete van dry hondert | guldens, boven de schaeden, ende interesten. | LXXIII. | Zijnde niet-min onsen wille, ende intentie, dat een | double vande Rekeninghe zal ghesonden, ende bewaert | worden ter Casselrye, ofte Lande daer onder de Prochie, | is ressorterende, ofte contribuerende, om by een jeder die | het belieft, daer in inspectie te nemen. | LXXIV. | By-al-dien Bailliu, Schepenen, Greffier, oft Ont- | fangher, niet jeghenstaende dese onse Ordonnantie prohi- | bitive hier vooren staende, hemlieden soo verre begaven, | van in de Rekeninghe bedectelijck, oft onbedectelijck te | bringhen eenighe Binne- kosten hier vooren verbode, zullen | verbeuren jeder de boete van hondert guldens, een derde | t'onsen profijte, een ander derde ten profijte vanden Offi- | cier, ende het resterende derde voor den aenbrengher. | LXXV. | Men zal in de Rekeninghe niet moghen passeren eeni- | ghe posten, sonder ordonnantie vande Wet, behoorelijck | ghecauseert, ende gheverifieert met het acquit vanden go-

[f. 15 v°]

nen tot wiens profijte d'ordonnantie is sprekende daer on- | der staende, sonder jet te moghen passeren op debet qui- | tancie, ofte by affirmatie. | LXXVI. | Soo van ghelijcken niet en zullen moghen ghebrocht | wordn veele acquiten in eenen post, nemaer jeder acquit | met sijne causatien separatelijck. | LXXVII. | Ende soo wy oock onderricht zijn vande oneenighe- | den de welke gheresen zijn ten respecte vande recompen- | sen ghedaen by die vande Landen, ofte Casselrye aen de par- | ticuliere Prochien over hemlieden logementen, en overlast, | sonder dat t'profijt van diere is ghebrocht gheweest in reke- | ninghe, oft andersins, ghenoten by de ghene beschaedicht | zijnde gheweest: omme daer-inne te remedieren, ordon- | neren, dat de selve recompensen niet en zullen vervolght | worden, ten zy by resolutie vande Wet, die zal moeten | worden ghe- enregistreert by den Greffier; soo van ghelijc- | ken de naervolghende recompense de welke boven dies zal | worden ghepubliceert Sondaghs naer de Hoogh-Misse bin- | nen veerthien daghen naer het verkryghen van diere, met | expressie hoe veele de recompense op jeder ghemet is uyt- | brenghende, ende stellende relaes vande selve publicatie | op de ordonnatie van recompense, op pene dat den Ont- | fangher vande selve Casselrye ofte Lande, de voorseyde | recompense niet en zal moghen admitteren in betaelinghe.

[f. 16 r°]

LXXVIII. | Ende zullen de Ontfangers vande Prochien schul- | digh wesen in hemlieden Rekeninghe by een capittel à part | ontfanck te maecken vande voorseyde recompense, ende | de selve te bringhen in hemlieden Rekeninghe vanden jaere | inden welcken de onkosten (daer over de recompense wort | ghegheven) gheschiedt zijn, ofte indien de Rekeninghe | van t'selve jaer ghedaen waere, zal ghebrocht worden in de | naestvolghende, op pene van by de Wet, ende Ontfan- | gher, jeder te verbeuren de boete van vyftich guldens, ten | profijte, ende verdeelen als vooren. | ONtbieden daeromme, ende bevelen onse seer lieve, | ende ghetrouwe die Hoof- Presidenten, ende Luy- | den van onse Secreten, ende Grooten Raeden, de voor- | noemde van onsen Raede in Vlaenderen, ende alle andere | onse Rechteren, Officieren, ende Ondersaeten dien dit | aengaen oft roeren zal moghen, dat sy onse teghenwoor- | dighe Ordonnantie, ende alle punten, ende articulen bo- | ven verclaert, ende elck van dien punctuelijck, ende vol- | komentlijck onderhouden, ende observeren, doen onder- | houden, ende observeren, naer haerlieder vorme, ende in- | houden, sonder daer teghens te gaen, ofte te laeten ghe- | schieden in eenigher manieren, executerende neerstelijck | de penen, ende boeten op de in-brekers vande selve Or- | donnantien, sonder dissimulatie ofte verdragh. *Want ons / alsoo ghelieft.* Des

t'oorconden hebben wy onsen grooten | Zeghel hieraen doen hanghen. Ghegheven in onse Stadt van Brussel den dertichsten dagh der Maendt van Julius, in't Jaer ons Heeren 1672. ende van onse Rycken het sevenste. | *De Pa. vt.* ende nederwaerts was gheschreven, *By den Ko- / ninck in sijnen Raede*, onderteeckent: *B. de Robiano*.

[f. 16 v°]

GHepubliceert in openbaere Con- | sistorie vanden Raede in Vlaen- | deren, present Commissaris, Advo- | caeten, Procureurs, Deurwaerders, | ende andere by-staenders, den 9. | September 1672. | Onderteeckent: | H. D'HANE.

Lijst van geraadpleegde werken²²

- ALKEMADE, W.R.C.** [HOB 902.3 OUD]
Oud schrift : 1700-1825 / samengesteld door W.R.C. Alkemade. - Den Haag : Centraal Bureau voor Genealogie, 1995. - 96 p. : ill. - (Cahiers oud schrift ; nr. 1). - ISBN 90-70324-79-2.
- CHURCHILL, W.A.** [SBA B 79379]
Watermarks in paper : in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnections : by W.A. Churchill. - Amsterdam : Hertzberger, 1935. - 94 p., CDXXXII p. pl.
- DE SEYN, Eug.** [COBA 943.3 SEYN L 59/1576]
Dictionnaire de l'histoire de Belgique / Eug. De Seyn. - Liège : Solédi, [s.a.]. - XVV, 483 p., XII p. kaarten.
- DUERLOO, Luc** [COBA 930.06 DUER 92/20844]
Privileges uitbeelden : de Zuidnederlandse wapenkoningen en wapenkunde in de eeuw der Verlichting / door Luc Duerloo. - Brussel : Paleis der Academiën, 1991. - 282 p. : ill. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren; Nr. 135). - ISBN 91-6569-448-X.
- FUCHS, J.W.** [HOB KLAS-L 831 FUCH 77/294]
Kramers' woordenboek : Latijn : Latijn-Nederlands / door J.W. Fuchs ; met medewerking voor het christelijk Latijn van E. Michiels. - Vierde druk. - Den Haag : Van Goor, 1971. - XVI, 688 p. ISBN 90-00-00922-7.
- GROENENDAAL, M.H.** [HOB 684.3 GROE 85/4199]
Drukletters : hun ontstaan en hun gebruik / M.H. Groenendaal. - Zevende, gewijzigde druk. Culemborg : Stam Technische Boeken, 1975. - 272 p. : ill. - ISBN 90-11-20250-3.
- HOSTETTLER, Rudolf** [COBA 655 HOST L 64/167]
Technical terms of the printing industry = Termes techniques des industries graphiques = Fachwörter der graphischen Industrie = Termini tecnici delle industrie grafiche = Vaktermen voor de grafische industrie / [German by] Rudolf Hostettler ; [English: Alan Dodson, French: G. and A. Burnard, Italian: Enrico Gianni, Dutch: A. Huijsman. - Fourth revised edition. - St. Gallen : Rudolf Hostettler, [1963]. - 200 p. : ill.
- LANKHORST, Otto S.** [COBA 655(09) LANK 96/18548]
Drukkers, boekverkopers en lezers in Nederland tijdens de Republiek : een historiografische en bibliografische handleiding / O.S. Lankhorst en P.G. Hoftijzer. - Den Haag : Sdu, 1995. X, 228 p. : ill. - (Nederlandse cultuur in Europese context : monografieën en studies ; 1). ISBN 90-12-08153-X.

---

²² Met uitzondering van de verschillende geraadpleegde exemplaren en edities van het RBSM (die reeds uitvoerig in het tekstgedeelte zelf vermeld staan) en de bibliografische en andere bronnen die op cd-rom of online geraadpleegd werden.

LISTE

[SBA E 253700 B,IV]

Liste chronologique des édits et ordonnances des Pays-Bas : règnes de Philippe IV (1621-1665) et de Charles II (1665-1700) / [avertissement: V. Brants]. - Bruxelles : J. Goemaere, 1910. XII, 288 p.

MORTET, Ch.

[COBA 655.1 MORT M]

Le format des livres : notions pratiques : suivies de recherches historiques / par Ch. Mortet. Paris : Librairie ancienne Honoré Champion, 1925. - 60 p., 4 p. pl.

SPULER, Bertold

[COBA 930.9 II B RULE L 82/30631]

Rulers and governments of the world : volume 2 : 1492 to 1929 / [compiled by] Bertold Spuler. Reprinted. - London/New York : Bowker, 1980. - XVIII, 780 p. - (Rulers and governments of the world ; volume 2). - Oorspr. titel: Regenten und Regierungen der Welt, 1963. ISBN 0-85935-009-6.

TYPOGRAFIE

[HOB 684.3 BOLD 92/3821]

Typografie : uitgangspunten : richtlijnen : techniek. - [Tweede druk]. - Amsterdam/Houten : GOC/Gaade, [1991]. - 288 p. : ill. - (Algrafische handboeken ; 14). - ISBN 90-6017-499-2.

VANDENBULCKE, Anne

[COBA 949.302 VAND 92/38451]

Le pouvoir et l'argent sous l'Ancien Régime : la vénalité des offices dans les conseils collatéraux des Pays-Bas espagnols (seconde moitié du XVIIe siècle) / par Anne Vandembulcke. Kortrijk-Heule : UGA, 1992. - (Ancien pays et assemblées d'états = Standen en landen; XCIV). 196 p. - ISBN 90-6768-178-4.

VANDERHAEGHEN, Ferd.

[KBR B 52/80]

Bibliographie gantoise : recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand : (1483-1850) : deuxième partie - XVIIe siècle : par Ferd. Vanderhaeghen . - Gand : Imprimerie de Eug. Vanderhaeghen, 1860. - 340 p., 9 f. pl.

WILLIAMS, Neville

[COBA 940.2 DICT L 95/32500]

Chronology of the expanding world: 1492 to 1762 / Neville Williams. - Reissued. [Oxford] : Helicon, 1994. - X, 700 p. - (Chronology of the expanding world). ISBN 0-09-178269-4.

De kenmerken tussen rechte haken verwijzen naar de plaats waar ik de werken geraadpleegd heb. De eerste letters geven de instelling aan:

COBA	Centrale Openbare Bibliotheek Antwerpen
HOB	Hoofdstedelijke Openbare Bibliotheek
KBR	Koninklijke Bibliotheek van België
SBA	Stadsbibliotheek Antwerpen

De vermeldingen "L" en "M" (klein kapitaal) bij verwijzingen naar openbare bibliotheken wijzen erop dat de genoemde werken respectievelijk in de leeszaal geraadpleegd werden of uit het magazijn afkomstig zijn.

Patrick Vanhoucke
tussen Antwerpen en Brussel,
6 december 1997 – 26 januari 1998